

e-ISSN: 2619-9114

Haziran / June 2025, Cilt / Volume 9, Sayı / Issue 1

Ebü'l-Fazl Abdullah el-Gumârî'nin İlmî Hayatı ve Tenkit Eserleri **The Scientific Life and Critical Works of Abu'l-Fazl Abdullah al-Gumârî**

Zeynep ERGİN

Arş. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Ana Bilim Dalı,
Kütahya, Türkiye

Research Assistant., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Islamic Sciences,
Department of Hadith, Kütahya, Turkey

zeyneppehlivanergin@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6072-5914>

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atıf: Ergin, Zeynep. "Ebü'l-Fazl Abdullah el-Gumârî'nin İlmî Hayatı ve Tenkit Eserleri". *Batman Akademi Dergisi* 9/1 (Haziran 2025), 104-130.

Doi: <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1679218>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 18 Nisan 2025

Accepted / Kabul Tarihi: 28 Haziran 2025

Published / Yayın Tarihi: 30 Haziran 2025

Pages / Sayfa: 104-130

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

(Bu makale, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde hazırlanmakta olan 'Abdullah el-Gumârî ve Hadisçiliği' başlıklı doktora tezinin birinci bölümünden türetilmiştir.)

Öz: Abdullah el-Gumârî, son dönemde Mısır âlimleri arasında temayüz etmiş bir şahsiyettir. Küçük yaşlarından itibaren ailesi nezaretinde ilimle hemhal olması, onun öğrencilik sürecinde dahi eserler telif etmesinde etkili olmuştur. Bu ilmi tahsil, onun ilerleyen süreçte velüd bir âlim olmakla beraber dönemindeki âlimlerle reddiyeleşebilecek seviyeye gelmesine olanak sağlamıştır. Onun, reddiyeleri Ehl-i sünnet anlayışını tesis etmek amacına matuf kaleme aldığı söylenebilir. Makalede “Abdullah Gumârî'nin hayatı göz önünde bulundurulduğunda tenkid eserleri onun ilmî yetkinliğini gösterebilir mi” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu doğrultuda çalışmanın iddiası; pek çok alim sadece eser yazmakla yetinirken Gumârî'nin hem farklı disiplinlerde eser yazması hem de ilmi derinliğini hissettirecek seviyede reddiyelerde bulunmasının onun otoriter alim olduğunu gösterdiğidir. Makalede onun Mısır uleması arasındaki ilmî konumu gösterilerek alana katkı sunulması amaçlanmaktadır. Zira literatürde onun tenkid eserlerine ve hayatına ayrıntılı olarak değinilmediği fark edilmektedir. Dolayısıyla bu makale Gumârî'nin eserlerinde gösterdiği başarının arka planını görmek açısından eğitim-öğretim hayatını ele almakta sonrasında genel olarak Kur'ân ilimleri, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf ve diğer alanlarda yazdığı eserlere özel olarak tenkit türü eserlerinin muhtevasına değinmektedir. Bu doğrultuda makalede yöntem olarak veri-içerik analizine ve açıklayıcı yaklaşıma başvurulmuştur. Literatürde Gumârî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili bazı çalışmalar bulunsa da onun ilmi hayatı ve özellikle tenkit çalışmalarına odaklanılmadığı görülmektedir. Gumârî'nin Mısır ulemasına karşı yazdığı tenkitlerine hem sözlü hem yazılı dönüş yapılması, ardından Gumârî'nin de söz konusu kişilerin iddialarına yönelik ikinci defa reddiye yazması onun ilmî derinliğini ve dönemin âlimleri ile olan ilmî etkileşimin keyfiyetini göstermek açısından önemi haizdir. O'nun bilgi birikimini ortaya koyan eserlerinin ele alındığı bu makalede elde edilecek veriler hem Mısır âlimlerinden Gumârî'nin ilmî ve fikrî altyapısını hem de Gumârî'nin yaşadığı Mısır ulemasının ilmî tasavvurunu anlayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Abdullah el-Gumârî, Ebü'l-Fazl İbnü's-Siddîk, Ezher, Reddiye.

Abstract: Abdullah al-Gumârî is a figure who has recently become prominent among Egyptian scholars. His involvement with science under the supervision of his family since his early ages was effective in his composing works even during his student years. This scientific education enabled him to become a productive scholar in the future and to reach a level where he could refute the scholars of his time. It can be said that he wrote refutations with the aim of establishing the understanding of Ahl al-Sunnah. The article seeks to answer the question “When Abdullah al-Gumârî's life is considered, can critical works show his scientific competence?” In this context, the claim of the study is that while many scholars were content with only writing works, Gumârî's writing works in different disciplines and making refutations at a level that would make his scientific depth felt show that he was an authoritative scholar. The article aims to contribute to the field by showing his scientific position among Egyptian scholars. Because it is noticed that his critical works and life are not mentioned in detail in the literature. Therefore, this article examines his educational life in order to see the background of the success he showed in his works and then touches on the content of his works written in the fields of Quranic sciences, hadith, jurisprudence, theology, Sufism and other fields in general and the content of his critical works in particular. In this context, the article uses data-content analysis and explanatory approach as methods. Although there are some studies on the life and works of Gumârî in the literature, it is seen that his scientific life and especially his critical works are not focused on. The fact that Gumârî's criticisms against the Egyptian scholars were responded to both verbally and in writing, and then Gumârî wrote a second refutation of the claims of the said people is important in terms of showing his scientific depth and the quality of his scientific interaction with the scholars of the period. The data to be obtained in this article, which examines his works that reveal his knowledge, is important in terms of understanding both the scientific and intellectual infrastructure of the Egyptian scholar al-Gumârî and the scientific vision of the Egyptian scholars in which al-Gumârî lived.

Keywords: Hadith, Abdullah al-Gumârî, Al-Azhar, Abu'l-fadl Ibn al-Siddiq, Reddiya.

Giriş

Abdullah el-Gumârî, 20. yüzyılın önemli isimlerinden olup hem Fas hem de Mısır'da öne çıkmış, pek çok sahada eserleri bulunan âlim bir zâttır. Gumârî'nin kitap ve makalelerinin daha ziyade reddiye niteliğinde olması onun ilmî sahadaki yetkinliği gösteren bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ezher ulemasıyla yaptığı karşılıklı reddiye çalışmaları onun Mısırlı âlimler arasında öne çıkmasını sağlamıştır. Bu meyanda Abdullah el-Gumârî'nin ilmî hayatına ve eserlerine odaklanılması önem arz etmektedir.

Abdullah el-Gumârî'nin Ezher uleması ve diğer âlimler ile tartışabilecek nitelikte ilmî donanıma sahip olması ve onlara yönelik tenkit çalışması ortaya koyacak özgüven göstermesi, bunların arkasında yatan sebeplerin ne olduğu sorusunu zihne getirmektedir. Çünkü tenkit yapabilmek ilimde derinliği gösteren bir nitelik olması bakımından herkesin yapabileceği bir faaliyet değildir. Bu doğrultuda onun aşama aşama ilmî sürecinin keyfiyetini görmek dolayısıyla onun ilmî gelişimine değinmek gerekmektedir. Öncelikle öğrenim hayatını anlayabilmek için onun öğrenciliği, hocaları, okuduğu eserler, aldığı icazetler ve çeşitli ülkelere yaptığı ilmî seyahatleri tetkik edilmelidir.

Son dönemde İslâmî ilimlerde yetişmiş âlimlerin ilmî birikimlerinin değerlendirilmesi hem geleneğinin sürekliliği hem de üretimin keyfiyetinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda, Hadis ilmi başta olmak üzere farklı sahalarda çalışmalar kaleme alan Gumârî, ilmî mirası ve tenkitçi kimliğiyle dikkat çekmektedir. Onun farklı alanlarda kaleme aldığı eserlerinin yanı sıra, reddiye türündeki çalışmalarının da ilmî kişiliğinin oluşumunda aktif bir rolü bulunmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, "Gumârî'nin hayatı ve ilmî birikimi göz önünde bulundurulduğunda, reddiye çalışmaları onun ilmî seviyesini ortaya koyabilir mi?" sorusuna cevap aranacaktır. Özellikle genç yaşlarında özellikle de Ezher ulemasının kitâbî ve şifâhî değerlendirmelerine yönelik kaleme aldığı reddiyelerin içeriğine yer verilerek onun ilmî ihtisas seviyesi ortaya konulacaktır.

Araştırmanın amacı, Abdullah el-Gumârî'nin hem farklı ilmî alanlarda telif ettiği hem müstakil eserler hem de ehl-i sünnet çizgisine aykırı görüşlere karşı kaleme aldığı tenkit yazıları vasıtasıyla ilmî tavrını ortaya koymak ve onun ilmî kimliğini kapsamlı bir şekilde değerlendirmektir. Ayrıca, Gumârî'nin erken yaşlarda ulaştığı ilmî yeterliliğin, onu son dönem İslâm âlimleri arasında ayrıcalıklı bir konuma taşıdığını vurgulamak hedeflenmektedir. Ayrıca onun tenkit eserlerinde ehl-i sünnete muhalif görüş ve iddialara yönelik Kur'ân ayetlerini ve ilgili hadisleri referans almak suretiyle muhaddis kimliğiyle hareket etmesi onun ilmî ve fikrî duruşunun vuzuhâ kavuşmasına zemin oluşturacaktır.

Bu çalışmanın temel tezi/iddiası, pek çok âlimin yalnızca eser telifiyle yetindiği bir dönemde, Abdullah el-Gumârî'nin hem çeşitli ilim sahalarında derinlikli çalışmalar kaleme alması hem de ayrıntılı reddiyeler yoluyla fikrî mücadele yürütmesinin, onun ilmî sahada uzmanlaşmış bir âlim olduğunu ortaya koyduğudur.

Makalede bu amaç ve hedeflere yönelik olarak sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan "veri ve içerik analizine" müracaat edilmiştir. Bir metnin belirli hususlarının tespit edilmesi amacıyla yapılan taramaları ifade eden söz konusu bu yöntem, Abdullah el-Gumârî'nin hayatı ve tenkid eserlerinin mahiyeti bağlamında işlev görmüştür. Zira bu yöntemle "çok sayıdaki metnin içeriklerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır". İlâveten çalışmada sosyal bilimlerdeki temel yöntemler arasında yer alan "açıklayıcı" yaklaşım tercih edilmiştir. Bu yaklaşım biçimine göre bir konunun vuzuha kavuşması,

“özel ve öznelci unsurlardan sıyrılmak ve nesneden insana doğru nedensel tarzda işleyen bir süreç bulunduğunu kabul ederek davranışların saiklerini dışarıdan yükleme yapan nedenlerle açıklamaya çalışmakla” mümkün olabilmektedir. Bu şekilde “açıklayıcı” yaklaşım, “öznelin zihnine doğrudan girerek değil, onu yansıtan kurumlar, durumlar ve dil gibi bilincin nesnel belirtileri aracılığıyla” objektif bir anlamayı ön görmektedir. Ulaşılan tarihi ve somut verilerden hareketle aktif bir şekilde bu yaklaşım biçimi benimsenmiştir.

Fas Karaviyyîn Üniversitesi’den mezun olduktan sonra Mısır’a gitmeden önceki süre zarfında Tanca Sıddıkiyye Zâviyesi’nde ilim tedrisine ve eser telifine başlayan müellif, babasının tavsiye ve yönlendirmeleriyle gözle görülür bir ilmî olgunluğa ulaşmıştır. Ezher ulemasının ona ihtiyaç duyacağı bir seviyeye gelmesinin ardından babası Muhammed es-Sıddık el-Gumârî’nin (v. 1354/1935) tavsiyesi üzerine Mısır Ezher Üniversitesi’ne gitmiştir. O, Mısır’a gittikten kısa bir süre sonra Ezher ulemasının, Ehl-i sünnet anlayışına aykırı bulduğu birtakım görüş ve iddialarına dair reddiyeler yazmaya başlamıştır. Öte yandan Ehl-i sünnet görüşünü destekleyen müstakil eserler ve farklı dergilerde makaleler yazmıştır. Bu makale ise Abdullah el-Gumârî’nin ilmî hayatına ve eserlerine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda makale, Gumârî’nin Mısırlı âlimlerle ilmî temasını ve çalışmalarının keyfiyetini gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır.

Makalede ekseriyetle *Mevsû’atü’l-allâme el-muhaddis el-mütefennin seyyidî eş-şerîf Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddık el-Gumârî* isimli tek bir kaynağa atıf yapılması şu şekilde açıklanabilir: Ebü'l-Fazl Gumârî’nin çok sayıda te’lîf, ta’lîk, tahkik türünden eserleri bulunmaktadır. Kimi zaman yayınevinin kimi zaman neşreden kişilerin hataları sebebiyle müellife ait olmayan yazıların ona isnad edilmesi ve bu bağlamda hatalı kitapların basılması, ona ait ulaşılan bütün eser, ta’lîk ve makalelerini tek bir kitap altında toplanılmasını gerektirmiştir. Bu amaçla Abdullah el-Gumârî’nin kardeşi Abdülazîz el-Gumârî’nin oğlu olan Abdülmün’im b. Abdülâzîz ile Mahmûd Sa’îd b. Muhammed Memdûh tarafından *Mevsû’a el-Allâme el-muhaddis el-mütefennin seyyidî eş-şerîf Abdullah b. Muhammed İbnü’s-Sıddık el-Gumârî el-Hasenî* adıyla 19 ciltlik bir eser yayınlanmıştır. Çalışmamızda tek kaynak gibi görünen bu eser esasen müellifin istifade ettiğimiz farklı çalışmalarını büyük oranda ihtiva etmektedir.¹

Ezher ulemâsı tarafından öncelikle genç yaşında yazdığı reddiyeleri ile tanınan Abdullah el-Gumârî’nin bu çalışmalarını yazmaya götüren âmillerin ortaya konulmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Son dönem âlimleri arasında gerek bu denli erken yaşta gerekse belli bir yetkinlik ve derinliği zorunlu kılan çalışmaları kaleme almış, bu eserleri dikkate değer bulunarak üzerine çalışmalar yapılmış bu önemli şahsiyetin ilmî sahaya sunduğu katkılara dikkat çekmenin literatürdeki boşluğu dolduracağı ümit edilmektedir.

Arap dünyasında gerek Abdullah el-Gumârî gerekse Gumârî ailesinin hayatını ihtiva eden çeşitli eserler bulunmaktaysa da özel olarak Abdullah el-Gumârî’yi tenkit eserleri bağlamında inceleyen bir çalışmaya rastlanılmamıştır.

Literatüre bakıldığında Arap dünyasında Abdullah el-Gumârî hakkında çeşitli çalışmalar kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar arasında *Sebîlü’t-tevfîk*², *Mevsû’a el-Allâme el-*

¹ Ebü'l-Fazl İbnü’s-Sıddık Abdullah el-Gumârî, *Mevsû’atü’l-allâme el-muhaddis el-mütefennin seyyidî eş-şerîf Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddık el-Gumârî*, ed. Abdülmün’im b. Abdülâzîz İbnü’s-Sıddık - Mahmûd Sa’îd Memdûh (Kahire: Dârü’s-Selâm, 2016).

² Ebü'l-Fazl İbnü’s-Sıddık Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü’t-tevfîk fî terceme Abdullah b. es-Sıddık el-Gumârî* (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1433).

*muhaddis el-mütefennin seyyid eş-şerîf Abdullah b. Muhammed es-Siddîk el-Gumârî el-Hasenî*³, *Abdullah el-Gumârî el-Hâfız en-Nakid*⁴, *İctihâdu'l-fikh inde'l-hâfız Abdullah el-Gumârî*⁵ ve *Abdullah b. es-Siddîk el-Gumârî cuhûduh ve menhecuh fi't-tefsîr ve ulûmu'l-Kur'ân*⁶ adlı eserler bulunmaktadır. Arap dünyasında zikri geçen çalışmalarda Gumârî'nin ilmî hayatının detaylarına ve çalışmalarının muhtevasına odaklanılmadığı görülmektedir. Türkiye'de yapılan çalışmalar arasında ise *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Gumârî'nin, Ebü'l-Fazl⁷ maddesi ile Mesut Yiğit'in *Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve el-İ'lâm Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi*⁸ başlıklı bir makale çalışmasına rastlanılmıştır. Söz konusu dia maddesinde Abdullah el-Gumârî'nin hayatına yüzeysel olarak değinildiği ve eserlerinin ise az bir kısmının zikredildiği görülmektedir. Yiğit'in makalesi ise Abdullah el-Gumârî'nin eserlerine sadece isim olarak değinmektedir. Bu çalışmada Gumârî'nin eserlerinin içeriği merkeze alınarak Gumârî'nin ilmî yetkinliği ele alınmaktadır. Sadece hayatı ile sınırlı kalmayıp öğrenim ve görev hayatına ayrıntılı olarak değinilmektedir. Bu itibarla çalışma alana katkı sunmayı hedeflemektedir.

1. Hayatı

Ebü'l-Fazl Abdullah b. Muhammed es-Siddîk el-Gumârî el-Hasenî 1328/1910 yılında Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. Anne ve babası tarafından Hz. Hasan'ın (r.a) soyundan geldiği için Hasenî, Mağrib'de İdrîsî sülâlesini kuran I. İdrîs'in (ö. 791/1389) soyundan geldiği için İdrîsî, aslen mensup olduğu topluluğa nispetle Gumârî, doğum ve ikamet bölgesine nispetle Tancî ve Mağribî nisbeleriyle anılır. İlim ehlinin künye edinme geleneğine uygun olarak Ebü'l-Mecd, Ebû Sâlim ve Ebü's-Senâ künyeleriyle künyelenmiştir.⁹

Gumârî'nin aynı anne babadan olmak üzere Ahmed (v. 1380/1960), Muhammed ez-Zemzemî (v. 1408/1987), Abdülhayy (v. 1410/1989), Abdülazîz (v. 1418/1997) isimlerini taşıyan dört kardeşi, annesi farklı Hasan (v. 1431/2010) ve İbrahim (v. 1424/2003) adında iki kardeşi, toplamda altı kardeşi vardır.¹⁰ O Mısırlı bir hanımefendi ile tek evlilik yapmış ve hiç çocuğu olmamıştır.¹¹

Ebü'l-Fazl el-Gumârî itikatta Mağrib bölgesinde yaygın olan Eş'arî mezhebine mensuptur. O gerek yürüttüğü konferans, seminer ve derslerinde gerekse yazdığı eser ve makalelerinde bu itikâdî görüşüne muvafık davranarak Eş'arîlerin görüşlerini kabul eden ve

³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1-19.

⁴ Fârûk Hamâde, *Abdullah b. Siddîk el-Gumârî: el-Hâfız en-Nâkid* (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1427).

⁵ Abdullah el-Cebbârî, *el-İctihâdü'l-fikhî inde'l-hâfız Abdullah b. Siddîk el-Gumârî el-Hasenî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432).

⁶ Nesîbe el-Galbezûrî, *Abdullah b. es-Siddîk el-Gumârî menhecuh ve cuhûduh fi't-tefsîr ve ulûmü'l-Kurân* (Fas: Dârü'l-Mağribiyye, 2023).

⁷ M. Yaşar Kandemir, "İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Fazl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/206-207.

⁸ Mesut Yiğit, "Seyyid Abdullah el-Gumârî'nin Hayatı ve 'el-İ'lâm' Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/17 (2022), 193-222.

⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/18; 11/413; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 10; Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü't-tevîfik*, 64; Kandemir, "İbnü's-Siddîk, Ebü'l-Fazl", 21/206; Mahmûd Sa'îd Mahmûd Sa'îd b. Muhammed Memdûh eş-Şâfî'î, *Teşnîfü'l-ismâ' bi-şuyûhi'l-icâze ve's-semâ'* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-misriyye, 1434), 1/652; Ebü'l-Yüsr İbnü's-Siddîk Abdülazîz el-Gumârî, *Ta'rîfü'l-mü'tesî bi-tercemeti nefsi* (Endonezya: Dâru'r-ravzati'l-İslâmiyye, 1437), 19; Ebü'l-Fazl Abbâs Ahmed b. Mansûr, *ed-Dürü'l-mensûr min esânîd Ebi'l-Fazl Ahmed b. Mansûr* (Filistin: Vâha Âlu'l-beyt li't-türâs ve'l-ulûmî's-şer'iyye, 1436), 111.

¹⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/13-14.

¹¹ Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 27-28.

muhaliflerin iddialarına karşı savunan bir duruş sergilemiştir. Bu durum onun özellikle Mısır'da selefilğin takipçileri tarafından tekfir edilmesine dahi sebep olsa da görüş ve itikadındaki dirayetini etkilememiştir.

Fıkıhta ise onun mezhep mensubiyeti süreç içerisinde değişmiştir. O ilim tahsilinin ilk yıllarında fıkıhta Mâlikî mezhebine mensup olduğunu bildirmektedir. Onun Mâlikî mezhebine mensubiyetinde doğduğu çevrenin tesiri bulunmaktadır. Hiç şüphesiz kendisinin Mâlikî oluşunda Fas'ta hem Sıddîkiyye Zâviyesi hem de Karaviyyîn Üniversitesi'nde Mâlikî fıkıhı haricindeki fıkıh kitaplarının ders olarak okutulmamasının etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. İlim tahsilinin ilerleyen yıllarında ise, Mısır'da gerek Ezher Üniversitesi'nde okutulan dersler gerekse haricen yaptığı araştırmalar neticesinde Şâfi'î fıkıhını benimsemiştir. Abdullah el-Gumârî ilmî kişiliğinin iyice oturduğu zaman diliminde ilmî vukûfiyetinin artmasıyla, herhangi bir mezhebi taklidi bırakarak kendi içtihadı ile amel etmeye ve hüküm vermeye başlamıştır.

Tasavvuf alanındaki hem müstakil hem de reddiye türü çalışmaları ile öne çıkan Abdullah el-Gumârî'nin tasavvufî mensubiyeti Şâzelîye ve Geylâniyye tarikatlarını cemedan Derkâvî koluna dayanmaktadır. Onun bu tarikate intisabı 1349/1930 yılında Mısır Câmî'atü'l-Ezher'e gitmeden hemen öncesinde babasından ahid ve telakkî yoluyla alarak gerçekleşmiştir. Babalarının vefatının ardından tarikatın şeyhliği öncelikle ağabeyi Ahmed el-Gumârî'ye (ö. 1380/1970) intikal etmiş, onun da vefatını takiben de bu görev Abdullah el-Gumârî'ye geçmiştir. Büyük tasavvuf üstadlarından olan babasının kurduğu Sıddîkiyye Zâviyesi'ndeki gerek ilmî çalışmalarını gerekse irfânî terbiye yolundaki faaliyetlerini ömrünün sonuna kadar sürdürmüştür.

Abdullah'ın tasavvufî mensubiyet olarak kendisini Şâzelîye ve Geylâniyye tarikatlerini cemedan Derkâvî koluna dayandırmaktadır. İntisabının Mısır'a gitmeden hemen önce Şâzelîye tarikatının şeyhi olan babasından alarak gerçekleştiğini nakletmektedir.¹²

Abdullah el-Gumârî 1413/1993 yılında vefat etmiş, Tanca'da anne ve babasının kabirlerinin bulunduğu Sıddîkiyye Zâviyesi'ne defnedilmiştir.¹³

1.1. Öğrenim Hayatı

Abdullah el-Gumârî'nin ilmi yetkinliğinde en başından itibaren babasıyla ilmî müzakereler yapması ve babasının kendisine ilmî usul ve kaideleri tafsilatıyla aktarması büyük önem taşımaktadır. Onun ilmi serüveni, öğrenme isteği ve bu uğurda çalışma iştiağı neticesinde başlamıştır.¹⁴

Abdullah el-Gumârî'nin çıktığı ilim yolculuğunda hem babasının rehberliği hem de ilimle iştigal eden ağabeyi Ahmed el-Gumârî'nin örnekliliği ilk evre olarak önem taşımaktadır. Doğup büyüdüğü ev ortamında hem babasının hem abisinin tedrisinden geçmiştir. Sonrasında ilim tahsil etmek için gittiği Fas Karaviyyîn ve Mısır Ezher Üniversitelerinde de pek çok sahada ders almıştır. İlmî ihtisas sahibi meşhur pek çok hocadan icazet alma imkânı bulmuştur.

¹² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/214-215; Abdullah el-Gumârî, *Bida'u't-tefâsîr*, 169-170.

¹³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/37; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 29; Kandemir, "İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Fazl", 21/206; Ahmed b. Mansûr, *ed-Dürri'l-mensûr*, 124.

¹⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/23; 5/213; Abdullah el-Gumârî, *Bida'u't-tefâsîr*, 168; Ahmed b. Mansûr, *ed-Dürri'l-mensûr*, 111; Mahmûd Sa'îd Memdûh, *İrtişâfu'r-rahik min esânîd Abdullâh İbnü's-Sıddîk* (Filistîn: Vâha Âlu'l-beyt li't-türâs ve'l-ulûmî's-şer'iyye, 1442), 4; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 11-13.

Ebü'l-Fazl Gumârî'nin tahsil ettiği başlıca ilimler Arap dili, mantık, akaid, tefsir, hadis, hadis usulü, Mâlikî ve Şâfiî fıkhi, fıkıh usulü, aklî ilimler, vaz' ilmi, âdâbü'l-bahs ve'l-münâzara ve miras hukukudur. Bu üniversitelerde herhangi bir hocadan ders almadığı ilim dalları ise imlâ ve terkim ilmidir.¹⁵ O ilim dallarındaki ihtisasının aynı seviyede olmadığını kaydeder. İyi derecede öğrendiğini belirttiği ilimler; nahiv, usûl, mantık, hadis ve tefsirdir. Orta derecede bildiğini kaydettiği ilimler, fıkıh (furû'), ma'kûlât, vaz' ilmi, âdâbü'l-bahs ve'l-münâzaradır. Miras hukukuna dair ise yüzeysel bir bilgiye sahip olduğunu belirtir.¹⁶

1.1.1. Öğrenciliği

Abdullah el-Gumârî öncelikle Abdülkerîm el-Berrâk ardından Muhammed el-Endülüsî'nin tedrisinde 5 yaşındayken hafızlığını tamamlamıştır. O Mağrip bölgesinin takip ettiği kıraat olan verş kıraati üzere hafızlığını bitirmiş, Fas'ta tecvid ilmine verilen önemin azlığı sebebiyle hafızlığı sırasında tecvidi makul seviyeye gelmediğinden ancak Mısır'a gittiğinde geliştirme imkanı bulmuştur.¹⁷

Hafızlığını tamamladıktan sonra çeşitli ilmî sahalarda temel metinleri ezberlemiştir. Nahiv alanında İbn Mâlik'in et-Tâî'nin (v. 672/1274) *Elfiyye'si*, hadis alanında Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Erbe'ün'u* ile İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *Bulûgu'l-merâm'ı*, Mâlikî fıkına dair Halîl b. İshâk el-Cündî'nin (v. 776/1374) *Muhtasaru Hâlîl'i*ni ezberlemiştir.¹⁸ Abdullah el-Gumârî ayrıca okul öncesi dönemde amcası Ahmed b. Abdülhafız ile *el-Âcurrûmiyye'*yi *Şerhi* ile birlikte okumuştur.¹⁹ Ayrıca hala oğlu Muhammed b. Abdüssamed ve ağabeyi Ahmed'den aynı metinleri okudukları dersler almıştır.²⁰

1344/1925 yılında ilim tahsil etmek amacıyla gittiği Fas Karaviyyîn Üniversitesi'nde üç yıl eğitim görmüştür. Burada fıkıh ilmini Abdüsselâm el-Alevî'den, usûl ilmini Hüseyin el-İrâkî ve Abdullah el-Fudaylî'den almış, ayrıca el-Habîb el-Mehâcî, Abbas el-Bennânî, Rızâ es-Sinânî gibi pek çok âlimden istifade etmiştir. Bu süre zarfında Muhammed b. Cafer el-Kettânî'nin (v. 1345/1927) evinde yaptığı derslerine de iştirak etmiştir.²¹

Üç yılın sonunda Fas Karaviyyîn Üniversitesi'nden Tanca'ya dönen Abdullah el-Gumârî, Sıddîkiyye Zâviyesi'nde babasının fıkıh alanında İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî'nin (v. 386/996) *Risâle'sini*²² Ebü'l-Hasen'in *Şerhi*²³ ile okuttuğu dersleri takip etmiştir. Bu süre zarfında *el-Âcurrûmiyye'*nin mukaddimesi üzerine *Teşyîdü'l-mebânî li-tavzîhi mâ havethü'l-mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye mine'l-hakâ'ik ve'l-me'ânî* adlı ilk eserini kaleme almış, ardından *Şevkânî'nin* (v. 1250/1834) *Şevkânî'nin İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl* ihtisar etmeye başlamıştır.²⁴

¹⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/234.

¹⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/234.

¹⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/19, 101, 198-199; Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü't-tevfîk*, 12.

¹⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 19, 200; Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü't-tevfîk*, 14.

¹⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/200.

²⁰ Mahmûd Sa'îd b.. Muhammed Memdûh eş-Şâfi'î, *Teşnîfü'l-ismâ'*, 1/652; Abdullah el-Gumârî, *Bida'u't-tefâsîr*, 165; Memdûh, *İrtişâfu'r-rahîk*, 4.

²¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/20, 101-102, 201; Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü't-tevfîk*, 14-15.

²² Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd el-Kayrevânî, *er-Risâle fi fıkhi'l-İmâm Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.).

²³ *Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî* (Kahire: Dâru İbni'l-Cevzî, 1441).

²⁴ Kandemir, "İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Fazl", 21/206; Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/102; Hamâde, *el-Hâfiz en-nâkid.*, 13.

Zikri geçen eğitimlerden sonra 1349/1930 yılında Abdullah el-Gumârî Mısır'daki Ezher Üniversitesi'nin yüksek lisans bölümünden kabul almıştır.²⁵ Burada Muhammed Bahî el-Mutî'î (ö. 1354/1935), Muhammed Haseneyn Mahlûf (ö. 1355/1936), Mahmud el-Mansûrî (ö. 1350/1931), Abdülmecid eş-Şerkâvî (ö. 1351/1932) ve Muhammed İzzet (ö. 1351/1932) gibi pek çok âlimin derslerine katılmıştır. Ayrıca Ahmet et-Tahtâvî (ö. 1355/1936), Muhammed es-Sekkâ (ö. 1354/1935), Muhammed es-Semâlûtî (ö.1353/1934) ve Muhammed Hızır Hüseyin (ö. 1377/1958) gibi büyük âlimlerden icazet alma imkânı bulmuştur.²⁶

Abdullah el-Gumârî, 1350/1931 yılında Ezher Üniversitesi'nin el-Âlimiyye li'l-gurabâ adlı isimli yüksek lisans sınavını ilk girişinde başarıyla vererek diploma almıştır. Bu sınav on iki farklı ilim dalından soruları ihtiva etmesi bakımından önem arz etmektedir.²⁷ Abdullah el-Gumârî'nin Ezher'e gelişinin üzerinden henüz bir yıl bile geçmeden söz konusu sınavdan geçebilmesi, Mısır Ezher Üniversitesi'ne gelmeden önceki ilmî sürecinin mahiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Yüksek lisans diplomasını aldıktan sonra Ezher öğrencileri ve ilim ehli tarafından gelen talepler üzerine dersler vermeye başlamıştır. Beraberinde hem telif çalışmalarıyla ilgilenmiş hem çeşitli dergilerde makaleler yazmış hem de ulaşabildiği büyük hocalardan icazet talebinde bulunmuştur. Eserleri ve sahip olduğu icazetleri onun ilmî serüvenindeki akademik yönünü göstermesinin yanı sıra sosyal yönünü de ortaya koymaktadır. Zira o bu süreçte ehl-i sünnet görüşüne muhalif iddiaları konu edinen her türlü sözlü ve yazılı veriyi dikkate almış ve bunlara reddiye yazmıştır. Yüksek lisans diplomasından sonra başka sınava girmeyi düşünmeyen Abdullah el-Gumârî reddiye çalışmalarının dikkate alınmayışına sebep olarak Ezher Üniversitesi'nin yaptığı uluslararası geçerliliği olan el-Âlimiyyetü'l-Ezheriyye isimli doktora sınavına girmemesi dolayısıyla doktor ünvanını almaması sebep olarak gösterilince söz konusu sınava girmiş ve başarıyla diplomayı almıştır.²⁸ Bu diploma; hem Abdullah el-Gumârî'nin hem de eserlerinin ulemâ cenahında kayda değer kabul edilmesinde ve kendisinin Mısır'da ulemâ sınıfında anılmasında etki etmiştir.

1.1.2. Hocaları ve Okuduğu Eserler

Abdullah el-Gumârî'nin farklı ilimlerde ihtisası bulunan âlimlerden istifa etmesi, tahsilindeki çeşitliliğe önem verdiğini göstermektedir. Öyle ki aynı eseri birden fazla şerh ve haşiye ile farklı hocalardan okuması ilmî vukufiyetini artırmıştır. Onun ilmî teşekkül sürecine etki eden bölgeler sadece Mağrip ve Mısır ile sınırlı kalmamıştır. O özellikle icazet münasebetiyle Şam, Halep, Hindistan, Tunus, Nesâ ve Necef gibi ilim merkezleriyle de güçlü bağlar kurmuştur. Onun rahle-i tedrisinden geçtiği hocalara ve okuduğu eserlere değinilmesi ilmî serüvenine katkısını göstermek açısından önemlidir.

1.1.2.1. Mağrip'te Bulunan Hocaları ve Okuduğu Eserler

Abdullah el-Gumârî, ilk hocası olan babasının ilim tahsilinde katkı ve desteğinin fazla olduğunu nakletmiştir.²⁹ Mısır'a gitmeden önce, babasıyla Arap dili ve belagati alanında pek çok kitap okuyup mütalaa etmiş, hatta *Makâmâtü'l-Harîrî* kitabını çok fazla mütalaa ettiklerinden nerdeyse ezberlemiştir. O, *Âcurrûmiyye*'yi şerh ettikten sonra babası ile İbn Ebî

²⁵ Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 15.

²⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/23.

²⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/24, 102, 213.

²⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/231-232.

²⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/208; Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü't-tevfik*, 20.

Cemre'nin eseri *el-Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî'si* üzerine yaptığı *Behcetü'n-nüfûs ve tahallîhâ bi-ma 'rifeti mâ lehâ vemâ aleyhâ* adlı şerhini de okumuştur.³⁰

Abdullah el-Gumârî babası ile ayrıca Ebü'l-Hasan'ın *Risâle'si* üzerine yazılan *Şerh'i* okumuştur. Babası kendisine *Muğni'l-lebîb* ve *et-Telhîs'in*³¹ şerhlerinde yer alan müşkil lafızların çözümü noktasında yardımcı olmuştur.³² Abdullah el-Gumârî'nin önemli ölçüde kendisinden istifade ettiği âlimlerden birisi yine aile efradından olan ağabeyidir. Ağabeyi Ahmed el-Gumârî hadis ilminde ihtisas sahibidir.³³

Abdullah el-Gumârî doğduğu ortamda gördüğü tahsilinden sonra babasının talebiyle Fas'ta Karaviyyîn Üniversitesi'ne gitmiş, burada Arap dili, fıkıh, hadis ve mantık gibi İslâmî ilimlerde farklı hocalardan dersler almıştır.

Arap dili ve belâgatı alanında el-Habîb el-Mehâcî (v. 1384/1964) ve Muhammed b. el-Hâc es-Sülemî'nin (v. 1413/1993) *Elfiyye'yi*³⁴ *Mekkûdî şerhi*³⁵ üzerinden okuttukları derslere iştirak etmiştir.³⁶

Abdullah el-Gumârî, fıkıh alanında farklı alimlerin derslerine devam etmiştir. Muhammed b. el-Hâc el-Muhasşî, Ahmed el-Kâdirî, Ahmed b. el-Cîlânî, Hamdûn b. Abdurrahmân, Abdurrahman el-Kuraşî, Ebü'l-Abbâs el-Emğârî (v. 1352/1934), Abdullah el-Fudayl (v. 1362/1943), el-Habîb el-Mehâcî, Ebü's-Şitâ' es-Sanhâcî (v. 1365/1946), kardeşi Muhammed es-Sanhâcî ve Muhammed Ahmed Kâdirî (v. 1380/1961) ile *Muhtasaru Halîl* eserinin farklı bölümlerini çeşitli şerhler müvacehesinde okumuştur. Ebü's-Şitâ' es-Sanhâcî'nin ihtisas sahibi olduğu miras hukuku derslerine katılmış, kendisiyle İbn Âsım³⁷ ve Zekkâk'ın³⁸ *Tuhfe*'lerini okumuştur. Bu alanda Abdüsselâm el-Alevî'den de ders almıştır. Abdullah el-Gumârî fıkıh alanında el-Hüseyn el-İrakî, er-Râzî es-Sinânî (v.1385/1965) ve Abbas b. Ebû Bekr el-Bennânî'nin *Cem' u'l-cevâmi*'i³⁹ okuttukları derslerini takip etmiştir. Yine Abdullah el-Fudayl'in *Mukaddimât*'ı⁴⁰ okuttuğu derslere katılmıştır.⁴¹

Karaviyyîn Üniversitesi'nde hadis alanında Muhammed b. el-Hâc ile Ebü'l-Feyz Hamdûn'dan *Sahîh-i Buhârî'yi* ve Abdülhayy el-Kettânî'den⁴² İbn Ebî Cemre'nin *el-*

³⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/206.

³¹ Mehmet Sami Benli, "Miftâhu'l-Ulûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/20-21; İsmail Durmuş, "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/332-334; İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2022), 25/156-157.

³² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/207.

³³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/245. Hayatı için bk., Ahmed b.Siddîk el-Gumârî el-Hasanî, *Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inde Yer Alan Uydurma Rivayetler*, trc. Tahsin Kazan (Ankara: Sonçağ, 2022), 62.

³⁴ Abdülbaki Turan, "el-Elfiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/28.

³⁵ Mehmet Yavuz, "Mekkûdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/578.

³⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/202, 246, 250.

³⁷ M. Kâmil Yaşaroğlu, "İbn Âsım, Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/327.

³⁸ Özgür Kavak, "Zekkâk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/220-221.

³⁹ Bilal Aybakan, "Sübkî, Tâceddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/11-13.

⁴⁰ Ali Bardakoğlu, "İbnü Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/256.

⁴¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/20, 101-102, 202-204, 246-251.

⁴² Ahmet Özel, "Kettânî, Muhammed Abdülhay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/335-336.

*Muhtasar'*ını⁴³ okumuştur. Abdullah el-Gumârî tefsir alanında el-Hüseyin el-İrâkî ile *Celâleyn Tefsiri'*ni okumuştur.⁴⁴

Mantık alanında ise Abbas el-Bennânî'nin *el-Makûlâtü'l-aşera*⁴⁵ ve *Tevhîd İbni Âşir*⁴⁶ adlı kitapları okuttuğu derslere katılmıştır. Abdullah el-Fudayl ile *Risâletü'l-vaz'* adlı eseri okumuştur. Ayrıca Habîb el-Mehâcî'nin *Metnü's-Süllem ale'l-mantık*'ı⁴⁷ okuttuğu derslerine iştirak etmiştir.⁴⁸

1.1.2.2. Mısır'da Bulunan Hocaları ve Okuduğu Eserler

Fas'taki eğitiminden sonra Tanca'ya dönen Abdullah el-Gumârî burada Sıddîkiye Zâviyesi'nde hem ders almış hem ders vermiştir. Burada birkaç telif çalışmasından sonra babasının tavsiyesi üzerine Ezher Üniversitesi'ne gitmiştir. Burada Ahmed et-Tahtâvî'den (v. 1355/1936) tefsir, Abdülkâdir ez-Zintânî'den, mantık, Abdurrahman el-Mansûrî'den mantık ve kalam, Muhammed Hasaneyn el-Adevî'den (v. 1410/1990) fıkıh usulü ve münazara ilmi, Muhammed İzzet, Muhammed eş-Şebrahûmî (v. 1354/1935), Hâmid Câd ile Abdülmecîd eş-Şerkâvî'den Şâfiî fıkıhı, Muhammed es-Semâlûtî (v. 1353/1934) ve Şeyh İmrân'dan Mâlikî fıkıhı, hadis ve belagat üzerine dersler almıştır.⁴⁹ Hâmid Câd'ın hadis derslerine de iştirak etmiştir. Müellif, Muhammed Bahît el-Mutî'î'nin (v. 1354/1935) tefsir ve fıkıh derslerine katılmıştır.⁵⁰

Abdullah el-Gumârî Mısır'da Ezher Üniversitesi dışında da ilim meclislerine iştirak etmiştir. Muhammed b. Hızır et-Tûnusî (v. 1377/1958) ile Kahire'de tanıştığını ve temasları olduğunu zikreder.⁵¹ Abdullah el-Gumârî, Muhammed b. Hasaneyn Mahlûf (v. 1355/1936) ile kalam, münazara ve tefsir alanlarında okumalar yapmıştır.⁵² Bedrüdîn el-Beybânî'nin (v. 1354/1935) fıkıh ve hadis derslerini takip etmiştir.⁵³

1.1.3. İcazetleri

Abdullah el-Gumârî 1349/1930 yılında Mısır'a gittikten sonra İslam dünyasında önde gelen âlimlerle tanışmış ve temasa geçmiştir. Bu meyanda ilim alma ve aktarma yollarıyla çeşitli icazet münasebetlerinde bulunmuştur.

1.1.3.1. Aldığı İcazetler

Abdullah el-Gumârî, ümmetin seçkin âlimlerinden âlî isnatlarla pek çok eserin icazetini almıştır. Bu icazetler isnad zincirlerini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) kesintisiz ulaştıran büyük halkaları oluşturmaktadır. Abdullah el-Gumârî elde ettiği geniş isnad zinciri sayesinde Hz. Peygamber'e ulaşan kapsamlı icazet halkasına sahip olmuştur. Bu özelliği Abdullah el-

⁴³ Ali Yardım, "İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa'd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/427.

⁴⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/203, 246.

⁴⁵ Mahmut Kaya, "Farâbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/159-160; Mahmut Kaya, "Makûlât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 27/480-481.

⁴⁶ Muhammed Eroğlu, "İbn Âşir el-Fâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/330-331.

⁴⁷ M. Naci Bolay, "Ahdarî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/508.

⁴⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/204.

⁴⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/211-212, 256-257, 266, 269.

⁵⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/254.

⁵¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/259.

⁵² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/268.

⁵³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/273.

Gumârî'yi icazet talebinde bulunanların odak noktası haline getirmiş, ondan icazet alabilmek öğrenciler arasında büyük bir şeref kaynağı olarak kabul görmüştür.⁵⁴

Abdullah el-Gumârî ilk icazetini babası Muhammed el-Gumârî ve ağabeyi Ahmed el-Gumârî'den almıştır.⁵⁵ Muhammed el-Betâvirî (v. 1355/1936), el-Mehdî ez-Zerhûnî (v. 1382/1962) ve Abbas el-Bennânî, Fethullâh el-Bennânî (v. 1352/1934) onun Fas Karaviyyîn Üniversitesi'nde bulunduğu süre zarfında icazet aldığı hocalar arasında yer almaktadır.⁵⁶

Abdullah el-Gumârî, Mısır'da bulunduğu sırada Muhammed Bahît el-Mutî'î, Muhammed b. Muhammed eş-Şâfi'î (v. 1359/1940), Muhammad eş-Şebrâbahûmî, Muhammed es-Semâlûtî (v. 1353/1934), Ebü'n-nasr el-Kâvukcî, Muhammed Hızır Hüseyin, Abdülhayy el-Kettânî, Muhsin b. Nâsır Bâharbe (v. 1350/1931), Muhammed Hafâce (v. 1361/1942), Râgıb et-Tabbâh (v. 1370/1950), Abdülvâsi' b. Yahya (v. 1379/1959), Halîl el-Hâlidî, Rafî' et-Tahtâvî, İdrîs b. Muhammed es-Senûsî'den icazet almıştır.⁵⁷

O, Kemalüddin b. Ebü'l-Mehâsin el-Kâvukcî, Ebü'l-Vefâ Halîl el-Makdisî (v. 1360/1941), Muhammed b. İdris el-Kâdirî (v. 1350/1931), Muhammed Devîdâr (v. 1361/1942), Abdülkâdir b. Tevfîk eş-Şilebî (v. 1369/1950), Abdülmecîd el-Lebbân (v. 1361/1942), Abdülvâsi' el-Yemânî, Halîl el-Hâlidî, Mahmud Abdurrahman el-Mansûrî, Muhammed b. el-Hâc es-Sülemî, Bedrüddîn el-Beybânî, Muhammed Sa'îd el-Ferrâ, Mehdî b. el-Arabî ez-Zerhûnî (v. 1382/1962), Abdülhafîz b. Muhammed el-Fihri (v. 1383/1963) ve Taha b. Yûsuf eş-Şa'bînî'den (v. 1373/1954) de icazet aldığını kaydetmektedir.⁵⁸

O, Muhammed Bedruddîn ed-Dimeşkî, 'Uveyd b. Nasr el-Huzâ'î (v. 1352/1933), Tamûm el-Hanefî, Muhammed el-Beblâvî, Muhammed Hudayr ed-Dimyâtî (v. 1353/1934), Muhammed Zâhid el-Kevserî (v. 1371/1952), Muhammed Yâsîn el-Fâdânî, Muhammed Zebâra es-San'ânî (v. 1380/1960), Tâhir b. Âşûr (v. 1393/1973), Salîh b. Fadl et-Tûnusî, Ahmed et-Tibr, Abdülbâkî b. Ali el-Leknevî, Âmine binti Abdülcelîl ve Hibetü'd-dîn el-Hüseyinî eş-Şî'î icazet aldığı âlimler arasında bulunmaktadır.⁵⁹

1.1.3.2. Verdiği İcazetler

Abdullah el-Gumârî, Ezher Rivâkı, Sıddîkiyye Zâviyesi ve Tanca Câmiû gibi merkezlerde yürüttüğü derslerine hem ailesinden hem de çevrelerden onlarca talebe iştirak etmiştir. Bu durum onun geleneksel ilim aktarımının canlı bir halkası konumunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca 1401/1981 yılında hac farızasını eda etmek üzere bulunduğu Hicaz'da, Ebü'l-Fazl Gumârî'nin dünyanın farklı ülkelerinden gelen talepler doğrultusunda bini aşkın kişiye icâzet vermesi, onun ilmî otoritesinin tanınıp kabul edildiğini ve rivayet silsilesinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Gumârî farklı münasebetlerle bulunduğu ülkelerde kendisine ulaşanlardan gelen talepler üzerine genel icazet metni hazırlayarak vermiştir.⁶⁰ Onun icazet verdiği kimselerin tam olarak tayini imkân dahilinde değildir. Muhammed el-Fâdânî'nin (v. 1410/1990) Mescid-

⁵⁴ Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 27.

⁵⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/164-165, 358-359.

⁵⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/247-251.

⁵⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/24, 102, 168-169, 251, 254, 257-258, 262-264, 274, 361-364, 369; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 18.

⁵⁸ Abdullah el-Gumârî, *Sebîlü't-tevfîk*, 50-52; Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 17102, 166-171, 211-212, 246, 251-266, 278-283, 367-377; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 19.

⁵⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/252-254, 263-267, 271-274, 333-334, 360, 365-366.

⁶⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/330-334.

i Nebevî'nin baş kadısı Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd ve Ebü'l-Vefâ Halîl el-Makdisî icazet verdiği kişilerden çok az bir kısmıdır.⁶¹

1.2. Görev Hayatı

Gumârî'nin resmi bir görevi bulunmamakla birlikte fahri olarak çeşitli yerlerde öğretmenlik yapmış ve bu bağlamda dersler vermiştir. Nitekim Fas Karaviyyîn Üniversitesinde, aldığı eğitimden sonra döndüğü Tanca Sıddıkiye Zaviyesi'nde ders vermiştir. Müteakiben Mısır Ezher Üniversitesinde, aldığı el-Âlimiyye doktora diplomasından sonra Ezher'in yüksek öğretim bölümünde dersler vermiştir. Harici olarak gelen talepler üzerine farklı camilerde dersler okutmuştur. Abdullah el-Gumârî, Ezher'de şer'î ilimler alanında gönüllü olarak öğrencilerin eğitimine devam ettiğini ifade etmiştir. Kendisinden ders almak amacıyla dünyanın dört bir tarafından öğrencilerin geldiğini kaydetmektedir.⁶²

1.2.1. Okuttuğu Eserler

Fas Karaviyyîn Üniversitesi'nde aldığı üç yıllık eğitimden sonra Abdullah el-Gumârî Tanca'daki Sıddıkiye Zaviyesi'nde ders okutmaya başlamıştır. Okuttuğu ilk eserlerin *Âcurrûmiyye Mukadimesi* ile Ebû Hasan'ın *Şerhi* ile okuttuğu İbn Ebî Zeyd el-Kayravânî'nin *Risâlesi* olduğunu söylemek mümkündür.⁶³ O, Mısır'da da hem Ezher Üniversitesi hem de harici yerlerde öğrencilere dersler vermiştir.

Ebü'l-Fazl Gumârî, 1352/1933 yılında Ezher'den 'Âlimiyyetü'l-Gurabâ' diplomasını aldıktan sonra, Ezher bünyesinde gönüllü olarak ders vermeye başlamıştır. Abbâsî Rivâkî'nda el-'Âlimiyye sınavına hazırlık amacıyla yürüttüğü derslere devam eden öğrencilerinin tamamının ilgili sınavı başarıyla geçtiğini bizzat ifade etmiştir. Bu durum, onun ilmî yeterliliğinin ve öğretici yönünün kurumsal düzeyde karşılık bulduğunu göstermektedir. Onun gönüllü olarak yürüttüğü dersler, sadece akademik bir katkı değil, aynı zamanda talebe yetiştirmeye dair güçlü bir sorumluluk bilinci taşıdığını yansıtmaktadır.

Abdullah el-Gumârî sarf, nahiv, belâgat, mantık, tefsir, hadis, usûl ve fıkıh gibi çeşitli ilmî sahalarda telif edilmiş temel eserleri bazı şerh ve hâşiyeler müvâcehesinde okutmuştur. Bu yaklaşımı onun sadece metin merkezli değil, aynı zamanda metin etrafında oluşmuş ilmî birikimi de derse dâhil eden bütüncül bir öğretim metodunu benimsediğini ortaya koymaktadır. Yürüttüğü derslerde alanlarına göre okuttuğu eserlerden bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

Tefsir alanında Beyzâvî Tefsîri ve Neseî Tefsîri'ni, belâgat alanında Abdurrahmân b. Muhammed el-Ahdarî'nin (ö. 960/1553) el-Cevherü'l-meknûn'unu mantık alanında Şerhü'l-Melevî ale's-Süllem li'l-Ahdarî ve Ubeydullâh b. Fazlullâh el-Habîsî'nin et-Tezhîb alâ Tehzîbi'l-mantık ve'l-keâm adlı şerhleri okutmuştur. Sarf ve nahiv alanında okuttuğu Şerhü'l-Mekkûdî ale'l-Elfiyye'yi Ezher'de kendisinden başka kimsenin okutmadığını kaydetmektedir. Şâfi'î fıkhına dair İbn Ebî Hicâb'ın Süllemü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl'ünü, Âmidî'nin (ö. 631/1233) el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm'ını, Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) Cem'u'l-cevâmi'ini Mahallî Şerhi ile okutmuştur. Bu derslere ek olarak hadis dersleri vermiş, İmam Mâlik'in el-Muvattâ'ını, Tirmîzî'nin eş-Şemâilü'n-nebeviyye'sini, Ebû İshâk eş-Şîrâzî'nin el-Lüma'ını okutmuştur.

⁶¹ Abdullah el-Gumârî, *Sebilü't-tevîk*, 52; Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/260.

⁶² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/217.

⁶³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/20-21; Hamâde, *el-Hâfiz en-nâkid.*, 13.

Abdullah el-Gumârî'nin ders halkalarında takip ettiği yöntem, klasik metinlerle birlikte bu metinlere yazılmış şerh ve haşiyeleri derse dâhil etmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu anlayış, onun ilim tahsilini sadece eserlerin ezberi üzerine yoğunlaşmayan, eserlerin etrafında oluşan ilmî birikimini nakletmeye önem verdiğini göstermektedir. Çok yönlü kaynak kullanımı, meselelerin mukayeseli olarak anlaşılmasını ve ilmî geleneğe dair bir kanaate sahip olmalarını sağlama amacını yansıtmaktadır.

1.2.2. Öğrencileri

Abdullah el-Gumârî Ezher Üniversitesi öğrencilerine, özellikle de İslâmî ilimlerde doktora yapan öğrencilere ders vermiştir. O Ezher'de yapılan el-Âlimiyye sınavına pek çok öğrencinin hazırlanmasında eşlik etmiş ve başarılı olmalarına vesile olmuştur.⁶⁴ Abdullah el-Gumârî'nin Mısır ve diğer İslâm ülkelerinde aralarında hâkim, müftî, imam-hatip ve önde gelen ulema tabakasından pek çok öğrencisi bulunmaktadır.

Gumârî öğrencilerinin arasında öncelikli olarak kardeşleri ez-Zemzemî, Abdülhay, Abdülaziz, Hasan ve İbrahim'i zikretmektedir. Ayrıca el-Muntasır el-Kettânî, Ali Cum'a el-Mısırî, Sâlih el-Ca'ferî, Muhammed el-Hâmid el-Hamevî, Abdülfettâh Ebû Gudde, Muhammed Avvâme, Abdülaziz el-Hımsî, Fâruk Hamâde, Hamdî Aslân el-Elbânî, Mahmûd Hasan, Hanefî Hasaneyn, Ali Osman el-Yemenî, Hüseyin el-Bettânûnî, Ali Accâc el-Bennânî eş-Şî'î, Muhammed Fuâd el-Berrâzî, Abdülvehhâb Abdüllatîf, Muhammed Yâsîn el-Fâdânî ve Mahmûd Sa'îd Memdûh talebeleri arasında yer almaktadır.⁶⁵

1.2.3. İslâmî Topluluklarla İlişkisi

Gumârî, başkanı Hasan b. Ahmed el-Bennâ (v. 1368/1949) olan İhvânü'l-müslimîn topluluğu ile de sağlam ilişkilerinin olduğunu zikretmektedir.⁶⁶ O, Hidâyetü'l-İslâmiyye cemiyetinin başkanı olan Muhammed el-Hıdır Hüseyin (v. 1377/1958) ile de pek çok defa görüşmüştür. Aşîratü'l-Mahmûdiyye topluluğunun başkanı Muhammed Zekî İbrâhim (v. 1419/1998) ile de irtibatlı olduğunu, topluluğun dergisinde fetvalar yazdığını kaydetmektedir. Ayrıca o başkanı el-Hâc Muhammed Vassî olan Ensâru'l-hâc grubuna üye, Ensâru's-selefi's-sâlih grubunun da başkanıdır.⁶⁷ Gumârî Zeynep Cibârî'nin başkanı olduğu es-Seyyidâtü'l-müslimât topluluğu adına ders vermiştir. Başka bir bayan topluluk adına Zeynep el-Gazzâlî'nin de ders talebinde bulunduğunu ifade etmektedir. Abdullah el-Gumârî, bayan toplulukları ile de irtibat kurması onun ilim tedrisindeki talebi geri çevirme yönünü göstermektedir.⁶⁸

2. Eserleri

İlme ve hizmete adanmış bir ömür süren Abdullah el-Gumârî'nin telif, ta'lîk türünde yüze varan çalışması bulunmaktadır. Ayrıca sayısı onu aşan farklı dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Onun çalışmalarının müşkil bir meselenin halli, kendisine sorulan bir suâlin cevabı ya da toplumda zuhur eden İslâma mugayir olayların dinî boyutlarına ilişkin olduğu görülmektedir. Ayrıca ehl-i sünnet düsturunu müdafaası uğruna pek çok âlimin hem yazılı hem şifahen naklettikleri iddialarına yönelik reddiyeler yazmıştır. Kur'ân ilimleri, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf ve diğer alanlarda kaleme aldığı çalışmaları onun

⁶⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/217.

⁶⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/231, 275-276, 335; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 26-27.

⁶⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/215; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 16.

⁶⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/216; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 17.

⁶⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/216; Hamâde, *el-Hâfız en-nâkid.*, 17.

çok yönlü bir âlim olduğunu belgelemektedir. Ayrıca Ezher şeyhi Mahmut Şeltut (ö. 1383/1963) ve Elbânî (ö. 1420/1999) gibi muasır bazı âlimlerin görüşlerine yönelik reddiyeler yazması onun döneminden bihaber değil aksine ilmî çalışmalara etki eden ve yapıcı bir rol üstlendiğini de göstermektedir.

2.1. Telifâtı

Abdullah el-Gumârî'nin kaleme aldığı yazılarının ekserisinin tedavüldeki konu, eser ve makalelere yönelik tashih ve tenkitler şeklinde olduğu söylenmelidir. O farklı alanlarda onlarca kitap yazmasına rağmen kitap yazmanın kendisi için çok uğraştırıcı olduğunu ve kendisine yardım edecek pek kimseyi bulamadığını, aksi durumda kat kat fazlasını yazabileceğini aktarır.⁶⁹ Abdullah el-Gumârî şiirle uğraşmadığını bazı özel durumlarda yeterli gelecek miktarda yazdığını nakleder.⁷⁰

Abdullah el-Gumârî, Ahmed b. Muhammed el-Makrî et-Tılımsânî'nin (v. 1041/1631) *Ezhâru'r-riyâd bi-ahbâri'l-İyâd* adlı eserinden nakille bir eserin, öncesinde yazılmamış konu hakkında yazmak, eksik olanı tamamlamak, hatalı olanı tashih etmek, kapalı meseleleri açıklamak, uzun bahisleri kısaltmak, dağınık mevzuları toparlamak ve karışık konuları düzenlemek şeklindeki yedi amaçla yazıldığını kaydetmektedir. Bu meyanda kendisinden önce değinilmeyen meselelere dair pek çok eser telif ettiğini belirtmiştir.⁷¹

2.1.1. Müstakil Eserleri

Bu başlıkta Abdullah el-Gumârî'nin çeşitli ilmî sahalardaki eserleri sırasıyla verilecektir.

2.1.1.1. Kur'ân İlimleri

Fezâilü'l-Kur'ânü'l-Kerîm,⁷² *Bida'u't-tefâsîr*,⁷³ *Cevâhirü'l-beyân fî tenâsübi'l-Kur'ân*,⁷⁴ *Ehâdisü't-tefsîr*,⁷⁵ *Beyânü sahîhi'l-ekâvîl fî tefsiri âyeti benî İsrâîl*,⁷⁶ *Tavzîhu'l-beyân li-vusûli sevâbi'l-Kurân*.⁷⁷

2.1.1.2. Hadis

Tevcîhü'l-inâye li-ta'rîfi ilmi'l-hadîs rivayeten ve dirâye,⁷⁸ *el-Fevâidü'l-maksûde fî beyâni'l-ehâdisi's-şâzzeti'l-merdûde*,⁷⁹ *el-Erbe'üne'l-Gumârîyye fî şükri'n-ni'am*,⁸⁰ *el-Ehâdisü'l-muhtâra fî'l-ahlâk ve'l-âdâb el-müsemma el-Garâib ve'l-vıhdân*,⁸¹ *el-Kenzü's-semîn fî ehâdisi'n-nebeviyyi'l-emîn*,⁸² *el-Fethu'l-mübîn Şerhu'l-Kenzi's-semîn fî ehâdisi'n-nebiyyi'l-emîn*,⁸³ *Tahrîcü ehâdisi'l-Lüma' fî*

⁶⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/314.

⁷⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/327.

⁷¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/311.

⁷² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/7-98.

⁷³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/7-233.

⁷⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/141-300.

⁷⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/329-407.

⁷⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/409-430.

⁷⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/431-452.

⁷⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 7/7-36.

⁷⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 7/475-540.

⁸⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 7/37-91.

⁸¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 7/351-474.

⁸² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 6/5-706.

⁸³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 8/173-225.

usûli'l-fıkh,⁸⁴ *el-İbthâc bi-tahrîci ehâdîsi'l-Minhâc*,⁸⁵ *el-Ehâdîsü'l-müntekâ fî fezâili Resulillah*,⁸⁶ *Tamamu'l-minne bi-beyânî'l-hasa'l-mûcibeti li'l-cenne*,⁸⁷ *el-Erbe'üne hadîsen es-Siddîkiyye fî mesâil ictimâ'îyye*,⁸⁸ *Mürşidü'l-hâir li-beyânî vaz'î hadîsi Câbir*,⁸⁹ *İrşâdü't-tâlibî'n-necîb ilâ mâ fi'l-mevlidi'n-nebeviyyi mine'l-ekâzîb*,⁹⁰ *Temâmü'l-minne fî beyânî'l-hisâli'l-mûcibe li'l-cenne*,⁹¹ *Tenbîhü'l-bâhisi'l-müstefîd li'l-ahtâi'l-vâkı'a fî's-selâseti eczâi'l-üveli min Kitâbi't-Temhîd li- İbni Abdilberr*,⁹² *Fethu'l-ganiyyi'l-mâcid fî hücciyeti haberi'l-vâhid*.⁹³

2.1.1.3. Fıkıh

el-Hâvî fî fetâvâ el-Allâme Abdullah el-Gumârî, İ'lâmü'r-râki'i's-sâcid bi-ma'nâ ittihâzi'l-kubûr mesâcid,⁹⁴ *İ'lâmu'n-nebîl bi-cevâzi't-tâkbîl*,⁹⁵ *Kam'u'l-eşrâr an cerîmeti'l-intihâr*,⁹⁶ *el-İstiksâ li-edilleti tahrîmi'l-istimnâ*,⁹⁷ *Ümniyetü'l-mütemennî fî tahrîmi't-tebennî*,⁹⁸ *Hüsni't-tefekkür ve'd-derk li-mes'eleti't-terk*,⁹⁹ *el-Kavlü'l-cezl fîmâ lâ yu'zeru fîhi bi'l-cehl*,¹⁰⁰ *İtkânu's-sîn'a fî tahkîki ma'ne'l-bid'a*,¹⁰¹ *el-Edilletü'r-râciha fî farziyyeti kırâeti'l-Fâtîha*,¹⁰² *el-Hüccetü'l-mübeyyine li-fehmi ibâreti'l-Müdevvene*,¹⁰³ *Keşfü envâ'i'l-cehl fîmâ kîle fî nusreti's-sedl*,¹⁰⁴ *es-Subhu's-sâfir fî tahrîri salâti'l-müsâfir*,¹⁰⁵ *İzâletü'l-iltibâs amma ahtae fîhi kesîrun mine'n-nâs*,¹⁰⁶ *İsmâ'u's-summ li-isbâti tahrîmi gasli'l-ibni li'l-ümm*,¹⁰⁷ *el-İnâre fî edilleti zekâti't-ticâre*,¹⁰⁸ *Def'u's-şekk ve'l-irtiyâb an tahrîmi nisâi ehli'l-kitâb*,¹⁰⁹ *Ta'rîfu ehli'l-İslâm bi-enne nakle'l-uzvi harâm*,¹¹⁰ *Emniyetü'l-mütemennî fî tahrîmi't-tebennî*,¹¹¹ *et-Tensîs alâ enne halka'l-lıhye leyse bi-tenmîs*.¹¹²

⁸⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 8/385-442, 1/281.

⁸⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 8/443-587.

⁸⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 9/191-351.

⁸⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 7/143-350.

⁸⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/281, 7/93-141.

⁸⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/221-227.

⁹⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 9/435-457.

⁹¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 7/143-350.

⁹² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 8/589-617.

⁹³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/31-96.

⁹⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 14/383-416, 303-365.

⁹⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 14/417-446.

⁹⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 12/293-336.

⁹⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/67-145.

⁹⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/311, 11/173-200.

⁹⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/213-231.

¹⁰⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/97-125, 1/298.

¹⁰¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/127-211.

¹⁰² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/233-258.

¹⁰³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/259-267.

¹⁰⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/269-292.

¹⁰⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/343-404.

¹⁰⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/407-418.

¹⁰⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/447-460.

¹⁰⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/7-17.

¹⁰⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/37-65.

¹¹⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/157-172.

¹¹¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/173-200.

¹¹² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/147-156.

2.1.1.4. Kelâm

*Tenvîrû'l-basîra bi-beyânî alâmâtî'l-kebîra,*¹¹³ *İstimdâdû'l-'avn li-isbâti küfri Firavn,*¹¹⁴ *İ'lâmü'n-nebîh bi-sebebi berâeti İbrâhîm min ebîh,*¹¹⁵ *el-Hucecû'l-beyyinât fî isbâti'l-kerâmât,*¹¹⁶ *el-Mehdiyyü'l-muntazar.*¹¹⁷

2.1.1.5. Tasavvuf

*Hüsnü'l-beyân fî leyleti'n-nısfî min Şa'bân,*¹¹⁸ *Gâyetü'l-ihsân fî fazli zekâtî'l-fitr ve şehr-i ramazân,*¹¹⁹ *el-Hucecû'l-beyyinât fî isbâti'l-kerâmât,*¹²⁰ *Evliyâ ve kerâmât,*¹²¹ *el-İ'lâm bi-enne't-tasavvuf min şer'ati'l-İslâm,*¹²² *Hüsnü't-telattuf fî beyânî vücûbi sülûki't-tasavvuf,*¹²³ *Silsiletü't-tarîkati's-sıddîkiyye,*¹²⁴ *ed-Dürerü'n-nekiyye fî ezkâr ve adâbi't-tarîkati's-sıddîkiyye,*¹²⁵ *İrşâdû'l-enâm ilâ mâ yütlâ mine's-süver ve'l-ezkâr fî'l-eyyâm.*¹²⁶

2.1.1.6. Diğer Alanlar

*Sebîlü't-tevfîk fî terceme Abdullah b. es-Sıddîk,*¹²⁷ *Ref'u'l-yedeyn fî'd-du'â ba'de's-salâh, Teşyîdû'l-mebânî li-tavzîhi mâ havethu'l-mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye mine'l-hakâik ve'l-me'ânî,*¹²⁸ *el-Kavlü'l-mesmû' fî'l-hecri'l-meşrû',*¹²⁹ *en-Nefhatü'z-zekiyye fî enne'l-hecr bid'a ve şirkiyye,*¹³⁰ *er-Rü'yâ fî'l-Kitâb ve's-Sünne,*¹³¹ *Kıssa Âdem,*¹³² *İdrîs,*¹³³ *Dâvûd,*¹³⁴ *Süleymân,*¹³⁵ *Hârût ve Mârût,*¹³⁶ *Keyfe tüşkeru'n-ni'am,*¹³⁷ *Nakdu Kasîdeti'l-bürde li'l-Bûsirî,*¹³⁸ *Fezâilü'n-nebî fî'l-Kur'ân,*¹³⁹ *Semîrû's-*

¹¹³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/201-253.

¹¹⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/298, 2/77-84.

¹¹⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/159-168.

¹¹⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/255-485.

¹¹⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/298, 3/435-510.

¹¹⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/278, 12/7-39.

¹¹⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/278, 12/41-105.

¹²⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/255-485.

¹²¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 3/8-114.

¹²² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/289, 11/307-392.

¹²³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/298, 11/393-407.

¹²⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/409-421.

¹²⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/423-450.

¹²⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/299, 11/451-477.

¹²⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/187-383.

¹²⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 15/8-445.

¹²⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/281, 12/171-216.

¹³⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 12/217-291.

¹³¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/284, 12/337-542.

¹³² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/239-326.

¹³³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/327-354.

¹³⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/355-412.

¹³⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/413-458.

¹³⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 5/459-489.

¹³⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/291-298, 313.

¹³⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 9/425-434.

¹³⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/281, 313, 321, 9/7-189.

sâlihîn,¹⁴⁰ *Havâtir dîniyye*,¹⁴¹ *İthâfü'n-nübelâ fi fazli's-şehâdeti ve envâ'i's-şühedâ*,¹⁴² *Ecvibe hâmmе fi't-tib*,¹⁴³ *en-Nefhatü'l-ilâhiyye fi's-salâti alâ hayri'l-beriyye*.¹⁴⁴

2.1.2. Tenkit Türü Eserleri

Abdullah el-Gumârî, muhalif gördüğü bazı görüşleri eleştirmek üzere çeşitli reddiyeler yazmıştır. Bu eserlerde İslâm toplum yapısına uymayan fikirleri açıklamış ya da büyük imamların görüşlerine dair yeni yorumlar getirmiştir. Bu onun alandaki yetkinliğini göstermektedir. Makalede reddiye türü eserlerinin ilmî disiplinlere göre tasnifi çalışmanın konusu esas alınarak yapılmıştır. Bu meyanda müellifin hadis alanında tek bir tenkit türü çalışması olduğu görülse de diğer yazılarında muhaddis kimliğinin tezahür ettirecek şekilde hadisleri referans göstererek hadis ilmi müvacehesinde kaleme almıştır. Bu bağlamda ilmî disiplinleri tam olarak birbirinden ayırmak mümkün değildir. Örneğin bir eserin fıkıh başlığı altında verilmesi onun hadis ilmiyle hiçbir irtibatı olmadığını düşündürmemelidir. Nitekim hadis başlığı dışındaki kelimeler, fıkıh gibi ilimlerde yazdığı reddiyelerini sunarken ekseriyetle hadislerden yararlanarak muhataplarına tearuzda bulunmuştur. Onun Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, kelimeler tasavvuf gibi alanlara dair tenkid türü eserleri *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî* adlı kitapta tespit edilmiş olup aşağıda şu şekilde sıralanmıştır:

2.1.2.1. Kur'an İlimleri

*el-İhsân fî ta'kîbi'l-İtkân*¹⁴⁵: Bu eser, Süyûtî'nin *el-İtkân*'ındaki sıhhat bakımından noksan rivâyetleri kaynak gösteren oryantalistlerin ilmî sahadaki zayıf noktaları kötüye kullanma çabasına karşı savunan reddiyedir. Yazar *el-İtkân*'daki hadislerin isnad tahlilini yapmakla kalmamış, rivayet metinlerinin içeriklerini analiz etmiştir. Bu tenkit çalışması Kur'an ilimlerinde kullanılan rivâyetlerin sıhhatini sorgulayan ve ayet merkezli bir yaklaşımın varlığını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda modern zamanda Kur'an'a yöneltilen iddiaların temel kaynaklarının çoğunun sahih bilgiye dayanmadığı göstermektedir. Bu yönüyle metin ilmî tenkit ahlakı ve Kur'an'a hizmet bilincinin güçlü bir tezahürüdür.¹⁴⁶

Zevku'l-halâve bi-beyâni imtinâ'i neshi't-tilâve:¹⁴⁷ Müellif bu eserinde Kuran'daki bazı ayetlerin tilâvetinin nesh olunabileceğine dair iddiaların geçersizliğini ortaya koymaktadır. Eserde usûl âlimlerinin nerdeyse tamamına ve Kur'an ilimlerinde ihtisas sahibi olanlara muhalefet etmiştir. Neshin sözlük ve ıstılah anlamı, neshin caizliği, neshin kısımları ve tilâvetin neshinin imkânı konularına değindikten sonra usûl âlimlerinin görüşlerine ve konu hakkındaki rivayetlere yer vermiştir. Usûl ilmindeki 'Kur'an ancak tevatürle sabit olur' kuralı uyarınca âhad haber vasfı taşıyan rivâyetlerle ayetlerin tilâvetinin nesh edildiğine kesin hüküm verilemeyeceğini savunmuştur. Bu meyanda tilâvetin neshinin her ne kadar usulcülerin üzerinde ittifakı olsa da aklen mümkün olmadığına değinen yazar kendisini reddedenlerin görüşlerinin ancak bazı şartları ortaya koymaları durumunda doğru olarak

¹⁴⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 8/55-171, 18/11-62, 18/63-122.

¹⁴¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/281, 310, 13/7-267, 269-455.

¹⁴² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 12/107-170.

¹⁴³ Hamâde, *el-Hâfiz en-nâkid.*, 40.

¹⁴⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 9/379-423.

¹⁴⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/99-139.

¹⁴⁶ Suyûtî'nin *İtkân*'ıyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. Fatma Yalnız, "Ulûmu'l-Kur'an Külliyyatı Yazımı Konusunda Süyûtî'nin, Bulkîni'nin Ve Kafiye'nin Birbirlerinden Ne Ölçüde Etkilendiklerinin Tespiti", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2022), 208-241; Fatma Yalnız, *Tefsirde Usûl Araştırmaları: Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında* (Ankara: Fecr Yayınları 2022).

¹⁴⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/7-30.

kabul edileceğini açıklamıştır. Bu şartlar, tilaveti nesh edildiği iddia ettikleri ayetlerin Kur'an'ın bir parçası olduğunu tevatür yoluyla ispat etmeleri, tilavetin nesh edilmesine rağmen Kur'an'da bulunmasının hikmet ve amacını açıklamaları ve 'Allah'ın kelimelerini değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur' mealindeki ayeti tahlil edip cevap vermeleri şeklindedir.

Bu metin klasik usûl kaideleriyle modern eleştirel bakışı buluşturan sağlam bir tahkik örneği sunmaktadır. Onun bu çalışmasında reddiyesinin temellerini hem aklî hem naklî kaynaklarla delillendirmesi onun çok yönlü âlim olduğunu göstermektedir. Eser konuya dair literatürdeki tartışmaları derleyip kendi karşı argümanlarını sunması bakımından önemi haiz bir nitelik taşımaktadır.

Minhatü'r-raûfi'l-mu'tî bi-beyâni da'fi vukûfi's-şeyhi'l-Hebtî:¹⁴⁸ Müellif burada Ebû Abdullah el-Hebtî'nin (v. 930/1534) vakf ve ibtidâ konusundaki fikirlerine dair reddiye vermektedir. O, Hebtî'nin kendinden önceki çalışmaları incelemeksizin Kur'an'daki durakları belirleme işini ilmî ölçüleri dikkate almadan kendi görüşüne göre yaptığını iddia etmektedir. Bu meyanda eserde Hebtî'nin mana tahrifine sebep olan hatalı durakların ayet örneklerini vermiş, bu hataların nahiv, tefsir ve kıraat ilmindeki vukufiyetinin noksanlığından kaynaklandığını bu bağlamda ilmi esaslara değil şahsi kanaatlere dayandığını vurgulamıştır. Bu eser müellifin Kur'an ilimleri, tefsir ve dil alanındaki yetkinliğini ve hatalı bulduğu bir uygulamayı açıkça tenkit etme cesaretini göstermektedir.

Kemâlû'l-îmân fi't-tedâvî bi'l-Kur'an:¹⁴⁹ Yazarın Muhammed Şeltût'un bir radyo programı sırasında çeşitli zikir ve ayetlerle tedavi konusunun itibara alınmaması gerektiğine yönelik açıklamasına yaptığı reddiyedir. Metnin temel tenkit noktası sünneti inkâr eden ve ehemmiyetini tahfif etmeye çalışan modernist âlimlerin sünneti anlama ve yorumlama konusundaki çelişkili tutumlarıdır. Zira Şeltût görüşlerine uygun düşen zayıf ve münker rivayetleri kabul ederken sahih hatta mütevatir hadisleri reddetmektedir. Vurgulanan diğer nokta ise Kur'an ile tedavinin nasslarla sabit oluşudur. Müellif meselenin Hz. Peygamber'den gelen sahih sünnetle sabit olduğunu, sahabe ve tabiin tarafından nakledildiğini ve İslâm âlimlerinin ittifakıyla desteklendiğini ortaya koyarak Şeltût'u tenkit etmiştir. Aynı zamanda dinî meselelerin modern düşüncelerin tesiri altında kalmadan nasslara muvafık bir biçimde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu reddiye modern dönemde ilmî açıdan sünnet anlayışının doğru zemine oturtulabilmesi açısından önemli bir katkı sunmaktadır. Ayrıca müellifin sadece yazılı verilere dayalı görüşler hakkında değil şifahen sunulan iddialara dair de yazılı reddiye yaptığını göstermektedir.

2.1.2.2. Hadis

Nihâyetü'l-âmâl fî sıhhati ve şerhi hadîsi 'arzi'l-a'mâl:¹⁵⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı gibi ölümünün de ümmeti için hayırlı olacağını, öldükten sonra ümmetinin amellerinin kendisine arzedileceğini ihtiva eden hadisin Muhammed Muhaymir'in uydurma olduğunu iddia etmesi üzerine Abdullah el-Gumârî'nin yazdığı reddiye çalışmasıdır. Eserde müellifin meseleyi delillendirme usulü onun tefsir, hadis usulü ve fıkıh usûlüne tam anlamıyla vukufiyetini açığa çıkarmaktadır. Çağdaş yaklaşımların hadis sahasındaki metodolojik sorunlarına da ilmî bir üslupla cevap vermesi de itikâdî meselelerde aşırılıktan uzak ehli

¹⁴⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/301-327.

¹⁴⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 4/453-516.

¹⁵⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 8/7-53.

sünnet görüşüne uygun mutedil bir tavır sergilediğini göstermektedir. Ayrıca Elbânî'nin bu esere reddiye yazması müellifin yazılarının ilmî sahada ses getirdiğinin tezahürüdür.¹⁵¹

2.1.2.3. Fıkıh

*er-Re'yü'l-kavîm fî vüçûbi itmâmî'l-müsâfiri halfe'l-mukîm*¹⁵²: Müellifin İbn Hazm'ın taklitçileri tarafından mukîm olan imamın arkasında yolcu olan kişinin namazı kısaltacağına dair verdiği hükmü tenkit ettiği çalışmasıdır. Yazısında meseleye dair ayet ve hadisleri verdikten sonra sahabe uygulamaları ve fıkıh usulü çerçevesinde konuyu detaylı bir şekilde delillendirilmiştir. Eser müellifin hadis usulü ve fıkıh usulü sahalarındaki ilmî seviyesini gözler önüne sermektedir.

el-Kavlü's-sedîd fî hükmî ictimâ'i'l-cum'a ve'l-îd:¹⁵³ Şevkânî'nin *Neylül-evtâr* adlı eserinde Cuma ve bayram namazlarının aynı güne gelmesi durumunda Cuma namazının farziyetinin ortadan kalkacağı yönündeki değerlendirmesi hakkında yazdığı reddiye çalışmasıdır. Eser konuyu geleneksel görüşü müdafaa eden bir kaynak niteliği taşımaktadır. Müellif her ne kadar Şevkânî'nin görüşlerini tenkit etse de hatasına dikkat çektiği müellife dair eleştirilerini şahsileştirmeden fikrî zeminde tutması onun ilmî tavrını görmek açısından önemlidir. Ayrıca müellifin ayet, hadis ve icmâ üzerinden meseleyi temellendirirken Şevkânî'nin dayandığı delillerin hem sıhhati hem delalet yönünü tenkit etmesi onun fıkıh alanındaki tahkik ehli olduğunu göstermesi önemi haizdir.

et-Tenassul ve'l-infisâl min fazîhati'l-işkâl:¹⁵⁴ Abdullah el-Gumârî kardeşi Zemzemî'nin batıda görülen hilale göre doğruların Ramazan orucuna başlaması konusundaki müşkil meselelerin çözümünün zorluğunu iddia etmesi üzerine ilgili meseleleri açıklamak üzere reddiye olarak bu eserini kaleme almıştır.¹⁵⁵ Bu reddiye meselenin altyapısını mantık ilminin temel aklî kurallarını vurgulayarak kurması bakımından yazarın mantık sahasındaki ihtisasını göstermektedir. O bu çalışmada mantık kurallarını göz ardı edenlerin tutumları eleştirmiş, ilmî tartışmalarda şahsî kanaatlerin değil aklî kesinliğe delalet eden kuralları dikkate almanın zorunluluğunu açıklamıştır. Bu bağlamda bu reddiye çalışmasının müellifin fıkıh ve mantık ilmindeki vukufiyetini gösterdiği söylenmelidir.

el-Kavlü'l-meşrik li-sebebi savmi'l-Mağrib bi-rü'yeti'l-meşrik:¹⁵⁶ Müellif bu eserinde doğudan görülen hilalin batıların tuttuğu oruca etkisini işlemektedir. Çoğunluğunun tabi olduğu Mâlikî mezhebine göre çok uzak olmayan ülkelerde görülen hilal oruç tutmayı gerekli kılmasına rağmen Fashların Mısır'da görülen hilale göre oruç tutmayı kabul etmediklerini ifade etmektedir. Abdullah el-Gumârî bu eserini, ağabeyi Ahmed el-Gumârî'nin yazdığı *Tevcîhü'l-enzâr ilâ tevhîdi'l-müslimîn fi's-savm ve'l-iftâr* adlı kitaba gelen tenkitlere cevap vermek üzere yazmıştır. Bu çalışma ile başka bir müellifin yazdığı yazının savunusunu yapabilmesi onun ilminin derinliğini ortaya koymaktadır.

el-Kavlü'l-muknî' fi'r-reddi ale'l-Elbâniyyi'l-mübtedi':¹⁵⁷ Müellif bu eserinde Elbânî'nin imama uyan kişinin kıraatinin neshedildiğine dair görüşlerini tenkit etmiştir. Elbânî'nin zayıf hadislerle amel konusundaki reddini tenkit etmektedir. Konuyla ilgili rivayetleri

¹⁵¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1-280.

¹⁵² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/293-342.

¹⁵³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 10/421-445.

¹⁵⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 15/503-511.

¹⁵⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/284-285.

¹⁵⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 11/19-36.

¹⁵⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 14/587-623.

değerlendirmesi onun hem hadisçiliği hem de tenkit ilmindeki etkinliğini göstermektedir. Bu reddiye Elbânî'ye yönelik bir cevabın ötesinde hadis metodolojisi, fıkıh usulü ve bugünkü ilmî tartışma diline örnek teşkil edecek ilmî üslûbun keyfiyetine dair önemli ilkeler içermektedir.

2.1.2.4. Kelâm

Ref'u'l-işkâl an mes'ele'l-muhâl:¹⁵⁸ Müellifin İbn Hazm'ın Allah'ın kudretinin muhâl kavramlara taalluku meselesine dair hatalı bulduğu ifadelerine yönelik yazdığı reddiyedir. O İbn Hazm'ın "Allah imkansız yapmaya güç yetirebilir mi" sorusunu ele alış şeklini tenkit etmiş ve konuyu "Allah imkânsız yapmayı diler mi" sorusu müvacehesinde değerlendirmiştir. Bu vurgu tenkit odağını Allah'ın kudret sıfatından irade sıfatına kaydırmış ve sağlıklı bir zeminde tartışılmasına olanak sağlamıştır. İbn Hazm'ın eleştirdiği Eş'ârî mezhebinin prensiplerinin sünnete dayandığı teşbih ve tecsîm gibi hatalı görüşlerden sakınarak İslâm akidesini koruduğu dile getirilmiştir. Abdullah el-Gumârî bu eserinde Allah'ın kudretinin sınırları konusundaki tartışmaların önemine değinmiş, meselenin ilmî usule uygun yöntemle ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Bu meyanda Eş'ârî bakış açısının kelâm ilmine katkısı ve İslâm itikadını korumasındaki rolüne atfettiği önem metnin temel vurgusu olarak ön plana çıkmaktadır.

Fethu'l-mu'in bi-nakdi Kitâbi'l-Erba'in:¹⁵⁹ Yazar bu eserini, Abdullah Herevî'nin (v. 481/1089) Allah'ın isim, fiil ve sıfatlarıyla ilgili kırk hadisi topladığı *Kitâbü'l-Erba'in fî delâilî't-tevhîd*'ine reddiye olarak kaleme almıştır. Allah'ın sıfatları ile ilgili hadislerin ifrat ve tefritten uzak durularak yorumlanmasının gerekliliğini vurgulayan bu eser, teşbih-tecsmi reddederek aklî ve naklî delillerle tevhidi savunmaktadır. Tevhid inancında akıl ve naklin yanında dile dayalı sağlam bir yaklaşım ortaya koyan müellif Herevî'nin teşbih yönünde aşırı davrandığı iddialarını reddetmektedir.

en-Nakdû'l-metîn li-Kitâbi'l-mübîn:¹⁶⁰ Abdullah el-Gumârî Herevî'nin *Kitâbü'l-Erba'in* adlı eserini *Fethu'l-mu'in bi-nakdi Kitâbi'l-Erba'in* çalışmasıyla tenkit etmiştir. *Kitâbü'l-Erba'in*'in muhakkiki Ali el-Fukayhî ise *el-Fethu'l-mübîn alâ nakdi Abdillâh b. Muhammed es-Siddîk el-Gumârî li-Kitâbi'l-Erba'in* adıyla söz konusu esere reddiye yazmıştır. Abdullah el-Gumârî de bu reddiye bu eseriyle cevap vermiştir. Yazarın bu çalışması reddiye üzerine yazılmış bir reddiye olması bakımından alandaki vukûfiyet derinliğini tebarüz ettirmektedir. O, Allah'ın sıfatlarının imanî boyutunu açıkladığı eserinde hayat, sem', basar, kudret, ilim, irade ve kelâm sıfatlarını reddeden kişinin iman etmiş sayılmayacağını savunmaktadır. Bu eser kitaplar ve fikirler üzerine metodolojik bir tenkitir. Eserde müellifin hadis ilmine dair tüm yönleri, kelâma dair vukûfiyeti ve dil kurallarını iyi kullanımı ortaya çıkmıştır.

İrşâdû'l-câhili'l-gavî ilâ vüçûbi i'tikâdi enne Âdeme nebî:¹⁶¹ Abdülvvehhâb en-Neccâr'ın Hz. Âdem'in (a.s.) peygamber olmadığı şeklindeki iddiasına yönelik yazdığı reddiyedir. Müellif, meseleyi Kur'ân ayetleri, hadisler ve âlimlerin konu hakkındaki görüşlerinden nakillerde bulunarak tafsilatlı bir şekilde işlemiş, Hz. Âdem'in nübüvvetini inkâr etmenin hem akaid hem de fikhî yönleriyle tehlikesine işaret etmiştir. Konu hakkındaki ayetlerin yanlış yorumlarına yönelik ilmî usule dayalı açıklamalar yapılmış, hadislerin ise sıhhat derecelerine değinilerek temellendirilmiş, son olarak konu hakkındaki icmân varlığı

¹⁵⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 15/463-502.

¹⁵⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/7-48.

¹⁶⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/49-59.

¹⁶¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/145-158.

ispatlanarak Hz. Âdem'in risâleti delillendirilmiştir. Bu çalışma sadece Hz. Âdem'in peygamberliğini ispat etmekle kalmayıp akidevî bir meselenin nasıl savunulacağı örnekleriyle göstermektedir.

*İkâmetü'l-burhân alâ nüzûli Îsâ (a.s.) fî âhiri'z-zamân:*¹⁶² Abdullah el-Gumârî bu eserinde Şeltût'un Hz. Îsâ'nın nüzulü ile alakalı Kadıyânî mezhebinin görüşüne muvafakat eden fetvasına reddiye vermiştir. Yazısında Îsâ'nın inişi konusunda yirmi sekiz sahâbînin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği altmış bir hadis hakkındaki değerlendirmelere yer verilerek iddialara reddiye verilmiştir. Delil olarak zikrettiği konu ile alakalı hadislerin tevatür derecesini göstererek iddiasını temellendirmesi onun hadis vukûfiyetini göstermektedir. Aynı zamanda konuya dair akidevi deliller de sunarak nüzulün zorunlu olduğuna dikkat çekmesi onun kelam alanındaki yetkinliğini ortaya koymaktadır. Bu meyanda eser hem nass hem de akıl ile desteklenmiş kapsamlı bir reddiye çalışmasıdır.

*Akîdetü ehli İslâm fî nüzûl-i Îsâ:*¹⁶³ Mahmûd Şeltût'un Hz. Îsâ'nın yeryüzüne inmeyeceğine dair iddialarına karşılık Abdullah el-Gumârî, *İkâmetü'l-burhân alâ nüzûl-i Îsâ fî âhiri'z-zamân* adlı eseri kaleme almıştır. Yazar, Şeltût'un inkarını sürdürdüğünü beyan ettiği makalelerini *Risâle Dergisi'*nde yayınlamaya devam etmesi üzerine, reddiye kabilinden bu eseri kaleme almıştır. O bu eserinde Muhammed Şeltût'un iddiasını delilleriyle çürütmüş ve mütevatir hadisleri esas alarak Ehl-i sünnet akidesini savunmuştur. Müellifin bu eserinin yukarıdaki eserinden farkı önceki eser Mahmûd Şeltût tarafından dikkate alınmamış, Hz. Îsâ'nın nüzulünü inkar ettiği makalelerini yazmayı sürdürmüştür. Bunun üzerine müellif önceki eserinde yer vermediği tafsilatı sunarak Mahmut Şeltût'un fikirlerini yürütmeyi hedeflemiştir. Eser reddiye üzerine yazılmış reddiye olması bakımından Abdullah el-Gumârî'nin hadis ve kelâm ilimlerindeki vukûfiyet derinliğini gözler önüne sermektedir.

*et-Tahkîkü'l-bâhir fî ma'ne'l-îmâni billâhi ve'l-yevmi'l-âhir:*¹⁶⁴ Abdullah el-Gumârî, *Amerika'nın Sesi Dergisi'*nde Mahmûd Şeltût'un cennete girmek için Hz. Peygamber'e (s.a.v.) iman etmenin ihtiyaç olmadığı, Ehl-i Kitab'ın da kıyamet gününde kurtulacağını bu doğrultuda dinlerin birleştirilmesi gerektiği yönündeki iddialarına yer verdiği makalesine karşı yazdığı reddiyedir. Müellif bu yazısında iman kavramının sadece aklî veya lafzî bir tarif olmadığını şer'î bir çerçevede ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Kur'ân'ın bütüncül yorumunun zorunlu neticesi olarak ayetlerin bağlamından koparılamayacağını güçlü delillerle açıklamaktadır. İmanın bir bütünlük arz ettiğini, parçalarından birinin inkarının imanın tamamını geçersiz kıldığını nasslar müvacehesinde işlemektedir. Bu risale modern dönemde sıkça tartışılan dinler arası eşitlik konulu iddialara karşı güçlü ve ilmî bir reddiye niteliği taşımaktadır.

*Kurratü'l-'ayn fî edilleti irsâli'n-nebî (s.a.v.) li's-sekaleyn:*¹⁶⁵ Muhammed el-Behî'nin (v. 1402/1982) bir radyo programında Hz. Peygamber'in cinlere peygamber olarak gönderilmesinin delilinin zannî olduğu yönünde yaptığı açıklamalara karşı Abdullah el-Gumârî'nin yazdığı reddiye çalışmasıdır. Metin Hz. Peygamber'in sadece insanlara değil cinlere de peygamber olarak gönderildiği hakikatini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Modernist düşüncelerin bu inancı reddetmesini sapkınlık olarak nitelendirdiği eseri ümmetin inancının muhafaza etmek ve batıl düşüncelerin yayılmasına bir set oluşturmak amacıyla

¹⁶² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 3/115-263.

¹⁶³ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 3/267-433.

¹⁶⁴ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/61-76.

¹⁶⁵ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/85-143.

kaleme almıştır. Hem ilmî delillere ve akidevî bilgi birikimine dayanan bu reddiye Hz. Peygamber'in nübüvvetinin evrenselliğini ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir.

*İsmidü'l-ayneyn bi-beyâni nübüvveti'l-hıdır ve'smi zi'l-karneyn:*¹⁶⁶ Abdullah el-Gumârî'nin Emin el-Hûlî'nin Ashâb-ı Kehf kıssasının hayalî bir anlatı olduğu iddia ettiği makalesine yönelik reddiye çalışmasıdır. Konunun önemine binaen Abdullah el-Gumârî bu eserinde sadece Ashâb-ı Kehf'in gerçekliğini ispat etmekle kalmamış, aynı zamanda Hz. Hızır'ın nübüvveti, Zülkarneyn'in (a.s.) kimliği ve Yecüc Mecüc meselelerini de işlemiştir. Çalışma ihtiva ettiği konular bakımından müellifin kelâm alanındaki ihtisasını göstermektedir.

2.1.2.5. Tasavvuf

*Evlîyâ ve Kerâmât 'en-Nakdû'l-mübrem li-risâleti's-şerefi'l-muhattem:*¹⁶⁷ Ahmed er-Rifâ'î'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kabirden çıkardığı elini öpmesiyle ilgili kerametini konu eden rivayet incelenmektedir. Çalışma söz konusu rivayetin yer aldığı *eş-Şerefü'l-muhattem* adlı risaleye dair reddiyedir. Müellif hurafelere dayandırılmış keramet iddialarını ilmî usullerle tenkit etmektedir. Sahihlik ölçüsüne dayanmayan rivayetlerin sorgulanması ve dini saygının hakikate dayanması gerektiğini savunmaktadır. Ele alınan meseleler bir sûfînin kendi ilmî geleneğini tashih etme ve sahih olanla olmayanı ayırma çabasının bir tezahürüdür. Tasavvufun özünü savunan müellif ilme ve tahkike dayanmayan her türlü anlatıyı reddederek modern dönemde tasavvuf düşüncesinin sağlıklı bir şekilde korunmasına dair kıymetli değerlendirmeler yapmaktadır.

*İthâfu'l-ezkiyâ bi-cevâzi't-tevessül bi'l-enbiyâ ve'l-evliyâ:*¹⁶⁸ Abdullah el-Gumârî'nin Hz. Peygamber (s.a.v.) ve salih zâtlarla tevessülün caiz olduğunu delilleriyle açıkladığı İbn Teymiyye'nin tevessül konusundaki iddialarını çürüttüğü eseridir. Özellikle İbn Teymiyye'nin görüşlerinin yayıldığı ortamlarda oluşan akımlara cevap niteliği taşımaktadır. Tevessülün caiz olduğuna dair ayet ve hadislerden deliller sunmuş ardından gelenekteki karşı görüşü reddeden müellif konuyu derinlemesine ele almasıyla kendinden sonraki âlimlere etki edecek bir kaynak ortaya koymuştur.

*İrgâmü'l-mübtedi'î'l-gabî bi-cevâzi't-tevessül bi'n-nebî:*¹⁶⁹ Müellifin, Elbânî'nin tevessülün caiz olmadığı yönündeki iddialarına yazdığı reddiye çalışmasıdır. O bu eserinde konu ile ilgili rivâyetleri isnad ve metin bağlamında tahlil etmiş, Elbânî'nin hadislerle karşı ilmî usule aykırı bulduğu yaklaşımını eleştirmiştir. Rivâyetlerin sıhhati, râvilerin güvenilirliği ve hadis usulü kuralları ve karşı görüşlerin iddialarını detaylı bir şekilde kaydederek ilgili rivayetin tevessüle delil teşkil ettiği ortaya koymuştur. Bu eser müellifin hadis alanındaki vukûfiyeti ve meseleyi hadislerden delillendirme yöntemlerini göstermesi açısından önemi haizdir.

*er-Reddû'l-muhkemü'l-metân alâ Kitâbi'l-Kavlü'l-mübîn:*¹⁷⁰ Muhammed Muhaymir'in *el-Kavlü'l-mübîn fî hükmi duâ'i ve nidâ'i'l-mevtâ mine'l-enbiyâ ve's-sâlihîn* adlı eserine yapılan reddiyedir. Müellif bu eserinde peygamber ve velilerin kabirlerini ziyaret ederek onların vesilesiyle Allah'tan yardım isteyen ve şefaât uman kimselerin küfre düştükleri

¹⁶⁶ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 2/169-199.

¹⁶⁷ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 3/7-114.

¹⁶⁸ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/277, 14/447-487.

¹⁶⁹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 14/367-381.

¹⁷⁰ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 14/7-365.

yönündeki iddiaları cevaplandırmaktadır. Bu meyanda bu metin kabir ziyareti ve tevessül meselelerinde ifrata kaçarak müslümanlar arasında ayrılığa sebebiyet verenlere karşı sert bir reddiye niteliğindedir. Dahası sadece ilmî bir reddiye değil aynı zamanda sosyal ve dini bir uyarı vasfı da taşımaktadır. Müellifin ilk eserleri arasında yer alması onun ilmî seviyesinin erken dönemde olgunlaştığını gözler önüne sermektedir.

2.1.2.6. Diğer Alanlar

et-Tevakkî ve'l-istinzâh an hatâi'l-Bennânî fî ma'ne'l-ilâh:¹⁷¹ Mantık alanında *es-Süllemü'l-mürevnak* eserine Muhammed b. Hasan el-Bennânî'nin (v. 1194/1780) yazdığı *Şerh*'indeki ilah kavramının külliliği konusuna dair hatalı bulduğu iddialarına karşı yazdığı reddiyedir. Müellif küllî ve cüz'î kavramların ancak mümkün varlıklar için kullanılabileceğini, vacibu'l-vücûd olan Allah'ın ise bu bağlamda kabul edilemeyeceği esastan hareketle ilâh kelimesinin sadece Allah için kullanılmasının zorunluluğunu dil ve mantık kuralları muvacehesinde açıklamaktadır. Bütün mantıkçılara bir cevap niteliği taşıyan bu eser müellifinin Arap dili ve mantık alanındaki yetkinliğini göstermektedir.

es-Seyfü'l-bettâr li-men sebbe'n-nebiyye'l-muhtâr:¹⁷² Müellifin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) yönelik hakaret içeren sözler sarf edenlere yönelik savunma niteliğinde yazdığı reddiyedir. O bu eserinde Elbânî'nin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaratılmışların en üstünü olduğu konusundaki eleştirisine de reddiye vermektedir. Eser müellifin geniş ve sağlam bir rivâyet bilgisine sahip, fikhî mezhep literatürüne hâkim, kelâmî alanda yetkin ve ayet-mana ilişkisini kurma konusuna vâkıf olduğunu göstermektedir. Modernist yaklaşımlara karşı ilmî bir tavır alması da çağdaş tartışmaları yakından takip ettiğini göstermektedir.

Sonuç

Bu makalede “20. yy. alimlerinden olan Abdullah Gumârî'nin hayatı göz önünde bulundurulduğunda tenkid eserleri onun ilmî yetkinliğini gösterebilir mi” sorusuna somut cevaplar aranmıştır. Onun doğup yetiştiği aile ortamından itibaren iyi bir eğitim aldığı görülmüştür. Fas Karaviyyin Üniversitesi ve Mısır Ezher Üniversitesi'nden aldığı eğitimle ilmî seviyesinde hayli aşama kateden Abdullah el-Gumârî Arap dili, fıkıh, hadis ve fıkıh alanlarında farklı türden pek çok eser telif etmiştir. Bu yazıların önemli bir kısmının reddiye türü çalışmaları olduğu görülmektedir.

Çeşitli ilmî disiplinlerde yazdığı tenkit türü çalışmalarında Abdullah el-Gumârî, esasen selefi ve modernist tavır ve üslupların karşısında bir duruş sergilemiştir. Bunun izleri söz konusu reddiyelerinde bariz görülmektedir. Onun ilk yazdığı reddiyesinin Ezher Şeyhi Mahmûd Şeltût'a yönelik olduğu söylenmelidir. Şeltût'un Hz. İsmâ'nın yeryüzüne inmeyeceğine dair iddialarına öncelikle *İkâmetü'l-burhân alâ nüzüli İsmâ (a.s.) fî âhiri'z-zamân*, sonrasında *Akîdetü ehli İslâm fî nüzüli-i İsmâ* adlı reddiyelerini yazmıştır. Ayrıca Şeltût'un Kur'ân ayetleri ile tedâvî konusunu inkarına sessiz kalmayarak *Kemâlü'l-îmân fi't-tedâvî bi'l-Kur'ân* adlı tenkit türü eserini yazmıştır. Aynı şekilde Ehl-i Kitab'ın da kıyamet gününde cennete girebileceği yönündeki değerlendirmelerini tenkit etmek amacıyla *et-Tahkîkü'l-bâhir fî ma'ne'l-îmâni billâhi ve'l-yevmi'l-âhir* adlı eseri kaleme almıştır.

Gumârî sadece kendi dönemindeki âlimlerin görüş ve yazılarına tenkitlerle bulunmamış, aynı zamanda kendinden önce telif edilmiş eserlere yönelik de reddiyeler

¹⁷¹ Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 1/300-326, 15/451-462.

¹⁷² Abdullah el-Gumârî, *Mevsû'a Abdullah el-Gumârî*, 9/353-377.

yazmıştır. *Minhatü'r-raûfi'l-mu'tî bi-beyâni da'fi vukûfi's-şeyhi'l-Hebtî* adlı eserinde Abdullah el-Hebtî'nin (ö. 930/1534) Kur'ân ilimlerinin bir konusu olan vakf ve ibtidâ meselelerine dair değerlendirmelerini tenkit etmektedir. Aynı şekilde Onun, Şevkânî'nin (v. 1250/1834) *Neylül-evtâr* adlı eserinde yaptığı fikhî değerlendirmelerini tenkit ettiği *el-Kavlü's-sedîd fi hükmi ictimâ'i'l-cum'a ve'l-îd* adlı reddiye çalışması da buna örnek gösterilmelidir. O, İslâm dininin temel doktrinlerini zayıf gösterme çabasına matuf hareket eden oryantalistlerin hatalarını göstermek amacıyla da reddiye yazmıştır. Onun *el-İhsân fi ta'kibi'l-İtkân* adlı reddiye çalışması, oryantalistlerin Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında yer alan sıhhat seviyesi düşük rivâyetleri referans gösterdiği iddialarına karşı savununu yaptığı eseridir.

Onun tenkit çalışmaları, ilgili konunun yer aldığı disiplindeki ihtisas seviyesini değil aynı zamanda farklı ilim sahalarındaki yetkinliğini de ortaya koymuştur. Nitekim *et-Tenassul ve'l-infisâl min fazîhati'l-işkâl* adlı eseri her ne kadar fıkıh alanında bir eser olsa da reddiyesinde uyguladığı metoduna bakıldığında farklı disiplinlerdeki ihtisasını da ortaya koymuştur. Zira o reddiyesinin temelini mantık ilminin kurallarına dayandırmıştır. Benzer şekilde Elbânî'nin zayıf hadislerle amel etme konusunu inkar etmek suretiyle ortaya attığı iddialarına karşı çıkmak için müellif *el-Kavlü'l-mukni' fi'r-reddi ale'l-Elbâniyyi'l-mübtedi'* adlı reddiye çalışmasını yazdığı tespit edilmiştir. Bu çalışması ile fikhî bir meseleyi hadis ilmi müvacehesinde ortaya koyması onun çok yönlü bir âlim olduğunu göstermiştir.

Abdullah el-Gumârî'nin akidevi konularda mensup olduğu Eş'ârî mezhebinin doktrinlerinin doğruluğunu ortaya koyan çalışmalar yaptığı görülmüştür. Bu meyanda *Ref'u'l-işkâl an mes'ele'ti'l-muhâl* ve *Fethu'l-mu'in bi-nakdi Kitâbi'l-Erba'in* adlı reddiye çalışmalarında teşbih ve tescim gibi hatalı görüşlerden uzak durarak Eş'ârî mezhebinin prensiplerinin sünnete dayandığını ortaya koymuştur. Bu eserler onun itikâdî duruşunu destekleyen yazılar yazdığını göstermiştir.

Gumârî, sadece kendi eser ve kanaatlerini müdafaa etme amaçlı değil küllî bir bakış açısıyla ehl-i sünnet duruşunu temsil eden her fikir ve değerlendirmeyi ihtiva eden başka âlimlerin eserlerini müdafaa etmek amaçlı da reddiye türü eserler kaleme almıştır. Bu bağlamda *el-Kavlü'l-meşrik li-sebebi savmi'l-Mağrib bi-rü'yeti'l-meşrik* adlı eserini ağabeyi Ahmed el-Gumârî'nin yazdığı *Tevcîhü'l-enzâr ilâ tevîdî'l-müslimîn fi's-savm ve'l-iftâr* adlı kitabına gelen tenkitlere cevap vermek üzere yazmıştır.

Münekkit kimliği ile temayüz etmiş bir şahsiyet olan Gumârî, şifâhî yahut kitâbî bir iddiaya ilk reddiye yazan müellif olmanın yanı sıra kendi reddiyesini yazılı tenkit eden kişilere de cevap yazan dolayısıyla reddiye yazan bir âlim olma özelliğine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Onun reddiye çalışması olan *Fethu'l-mu'in bi-nakdi Kitâbi'l-Erba'in* adlı eserine Alî Fukayhî tarafından yazılan reddiye *en-Nakdü'l-metîn li-Kitâbi'l-mübîn* adlı eseriyle cevap vermiştir. Bu örnek onun ilmî sahadaki ihtisas derinliğini ortaya koymaktadır.

Gumârî'nin tenkit eserleri konu olarak tasnif edilmeye müsait olsa da çalışmalarında birden fazla metodu işlettiği yöntem bakımından onun çok yönlülüğünün altını çizmektedir. Zira onun *İrşâdül-câhili'l-gavî ilâ vüçûbi i'tikâdi enne Âdeme nebî* adındaki reddiye çalışması Hz. Âdem'in nübüvvetini ispat etmeyi hedeflemesi bakımında kelâm sahasında reddiye türünde bir eserdir. Fakat müellif bu eserinde Hz. Âdem'in nübüvvetini inkâr etmenin hem akaid hem de fikhî yönleriyle tutarsızlığına vurgu yapmıştır. Meseleye dair bulunan ayetlerin hatalı yorumlarına yönelik ilmî usule dayalı açıklamalar yapılmış, hadislerin ise sıhhat derecelerine değinilerek temellendirilmiş, son olarak konu hakkındaki icmân varlığı ispatlanarak Hz.

Âdem'in risâleti belgelendirilmiştir. Dolayısıyla onun kelâmın bir konusunu Kur'an ilimleri, hadis ve fıkıh ilimlerinden deliller getirerek reddiye çalışması olarak telif etmesi sadece bir disiplinde değil farklı sahalardaki yetkinliğini bir arada işletebilme yeteneğini göstermiştir.

Gumârî'nin âlim sıfatıyla temayüz etmesinin yanı sıra sûfî kimliğiyle de öne çıkan bir şahsiyet olduğu söylenmelidir. Onun tasavvufî temayül ve intisabı, eserlerinde herhangi bir taassubiyete sebep teşkil etmemiştir. Zira o tasavvuf alanında ele aldığı pek çok meseleyi sûfî bakış açısıyla değil ilmî düsturlarla hareket ederek ele almıştır. Bu ilmî duruş, onun *İsmidü'l-ayneyn bi-beyânî nübüvveti'l-Hıdır ve'smi Zi'l-karneyn* adlı reddiyesinde Hz. Hızır'ın velî değil peygamber olduğunu konu ile ilgili ayet ve hadislerle tespitinde görülmüştür. Zira mutasavvıfların çoğunluğu ısrarla Hz. Hızır'ın peygamber değil velî olduğunu savunmaktadır.

Gumârî'nin tenkit eserlerinin tahlil edildiği bu çalışmada, ilgili eserlerin müellifin ilmî seviye ve duruşunun mahiyet ve keyfiyetine önemli ölçüde tesir ettiği ortaya konulmuştur. Bu makalede, onun yalnızca genç yaşta reddiye kaleme almış olması değil, aynı zamanda bu reddiyelerin kime karşı yazıldığı, hangi konuları ele aldığı ve bu meseleleri hangi ilmî yöntemle değerlendirdiği de ayrıntılı biçimde tahlil edilmiştir. Bu yönüyle çalışma sadece Gumârî'nin münekkît yönünü tarif etmekle sınırlı kalmamış; onun reddiye türü eserleri aracılığıyla İslâmî ilimlere ne tür katkılar sunduğu ve ilmî çevreler üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu da tespit etmiştir.

Gumârî, son dönem âlimleri arasında ender rastlanan bir yaklaşımla, şifâhî ya da yazılı olarak ortaya konan herhangi bir görüşe doğrudan reddiye yazan âlimlerden biri olmuştur. Bu yönüyle, ilmî çalışmaları takip eden ve doğrudan müdahale eden bir âlim olduğunu da ortaya koymuştur. Bunun yanında kendi kaleme aldığı reddiyelere yönelik eleştiriler karşısında da sessiz kalmayarak bu eleştirileri yazılı olarak reddetmek suretiyle bir anlamda "reddiye reddiye" yazma usulünü benimsemesi onun ilmî duruşunu dikkat çekici hale getirmektedir. Bu tavır, onun ilmî prensipleri ön planda tutması ve analitik düşünceye verdiği önemi göstermesi bakımından dikkate değerdir. Gumârî'nin tenkit yazıları, ilmî üretimi sağlamakla kalmayıp son dönem ilmî tartışmalara da katkı sağlayacak bir zemin oluşmasına imkân sağlamıştır.

Kaynakça

- Abdullah el-Gumârî, Ebü'l-fazl İbnü's-Sıddîk. *Bida'u't-tefâsîr*. Fas: Dâru'r-reşâdî'l-hadîse, 2. baskı., 1406.
- Abdullah el-Gumârî, Ebü'l-Fazl İbnü's-Sıddîk. *Mevsû'atü'l-allâme el-muhaddis el-mütefennin seyyidî eş-şerîf Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Gumârî*. ed. Abdülmün'im b. Abdülazîz İbnü's-Sıddîk - Mahmûd Saîd Memdûh. 19 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Baskı., 2016.
- Abdullah el-Gumârî, Ebü'l-Fazl İbnü's-Sıddîk. *Sebîlü't-tevîfik fî terceme Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî*. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 3. baskı., 1433.
- Ahmed b. Sıddîk el-Gumârî el-Hasanî *Suyûtî'nin el-Câmiu's-Sağîr'inde Yer Alan Uydurma Rivayetler*. çev. Tahsin Kazan. Ankara: Sonçağ, 2022.
- Abdülazîz el-Gumârî, Ebü'l-Yüsr İbnü's-Sıddîk. *Ta'rîfü'l-mü'tesî bi-tercemeti nefsi*. Endonezya: Dâru'r-ravzati'l-İslâmiyye, 1437.

- Ahmed b. Mansûr, Ebü'l-Fazl Abbâs. *ed-Dürri'l-mensûr min esânîd Ebi'l-Fazl Ahmed b. Mansûr*. Filistîn: Vâha Âlu'l-beyt li't-türâs ve'l-ulûmî'ş-şer'îyye, 1436.
- Aslan, Şükrü. "Mahallî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Aybakan, Bilal. "Sübkî, Tâceddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bardakoğlu, Ali. "İbnü Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/20-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Benli, Mehmet Sami. "Miftâhu'l-ulûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Bolay, M. Naci. "Ahdarî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Cebbârî, Abdullah el-. *el-İctihâdü'l-fikhî inde'l-hâfız Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî el-Hasenî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1432.
- Durmuş, İsmail. "Kazvînî, Hatîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. İstanbul: TDV Yayınları, 2022.
- Durmuş, İsmail. "Sekkâkî, Ebû Ya'kûb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 36. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Eroğlu, Muhammed. "İbn Âşir el-Fâsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Galbezûrî, Nesîbe el-. *Abdullah b. es-Sıddîk el-Gumârî menhecuhû ve cuhûduh fi't-tefsîr ve ulûmî'l-Kurân*. Fas: Dâru'l-Mağribiyye, 2023.
- Hamâde, Fârûk. *Abdullah b. Sıddîk el-Gumârî: el-Hâfız en-Nâkid*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1427.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbnü's-Sıddîk, Ebü'l-Fazl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kavak, Özgür. "Zekkâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kaya, Mahmut. "Farâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kaya, Mahmut. "Makûlât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 27. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ebî Zeyd el-. *er-Risâle fî fikhî'l-İmâm Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, ts.
- Mahmûd Sa'îd b.. Muhammed Memdûh eş-Şâfi'î, Mahmûd Sa'îd. *Teşnîfü'l-ismâ' bi-şuyûhi'l-icâze ve's-semâ'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-mısriyye, 2. baskı., 1434.
- Memdûh, Mahmûd Sa'îd. *İrtişâfu'r-rahîk min esânîd Abdullâh İbnü's-Sıddîk*. Filistîn: Vâha Âlu'l-beyt li't-türâs ve'l-ulûmî'ş-şer'îyye, 1442.

- Özel, Ahmet. “Kettânî, Muhammed Abdülhay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/335-336. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Turan, Abdülbaki. “el-Elfiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yardım, Ali. “İbn Ebû Cemre, Abdullah b. Sa’d”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. “İbn Âsım, Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yavuz, Mehmet. “Mekkûdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/578. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yiğit, Mesut. “Seyyid Abdullah el-Gumârî’nin Hayatı ve ‘el-İ’lâm’ Adlı Eseri Bağlamında Tasavvufî Düşüncesi”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IX/17 (2022), 193-222.
- Kifâyetü’t-tâlibi’r-rabbânî alâ Risâleti İbn Ebî Zeyd el-Kayrevânî*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İbni’l-Cevzî, 1441.
- Yalnız, Fatma. “Ulûmu’l-Kur’ân Külliyyatı Yazımı Konusunda Süyûtî’nin, Bulkîni’nin Ve Kafiye’ci’nin Birbirlerinden Ne Ölçüde Etkilendiklerinin Tespiti”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/21 (Ocak 2022), 208-241. <https://doi.org/10.53683/gifad.986972>.
- Yalnız, Fatma. *Tefsirde Usûl Arayışları: Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında*. Ankara: Fecr Yayınları 2022.